

Walter Lukan

JANEZ EV. KREK IN SLOVENSKO NACIONALNO VPRAŠANJE

Čas od devetdesetih let 19. stoletja do leta 1918, torej do razpada avstro-ogrsko monarhije, je Dušan Kermavner enkrat označil kot »čas demokratičnega in socialnega prebujenja slovenskega ljudstva.«¹ Dostavimo lahko, da je to tudi odločilni čas nacionalne emancipacije Slovencev, ki je z demokratičnim in socialnim razvojem v vzročni povezavi. V tem času dobi nacionalna zavest, in sicer ne samo v slovenski, temveč tudi v različnih variantah jugoslovanske usmeritve, množično bazo in vodi končno k samoodločbi slovenskega naroda, čeprav močno okrnjeni.

Je pa to tudi obdobje, ki sta ga s svojim delom v znatni meri oblikovali dve, za razvoj slovenskega naroda centralni osebi, in sicer Ivan Cankar, predvsem na kulturnem področju, in Janez Evangelist Krek na socialno-ekonomskem in političnem področju. O slednjem bom govoril tukaj.

Ni mi pa mogoče ob tej priliki predstaviti celotni Krekov prispevek k slovenski nacionalni emancipaciji. Omejil se bom predvsem na razvoj nacionalne misli pri Kreku in na posamezne stopnje uveljavljanja te misli v politični praksi.² Obseg in smer tega razvoja lahko kar dobro ponazorimo z dvema Krekovima citatoma, ki ju želim postaviti na začetek mojega prispevka.

Prvi je vzet iz pesmi »Naša zastava« (1896),³ namenjen krščanskosocialnemu delavstvu. Izhaja torej iz prvih let Krekovega javnega delovanja in se glasi:

»...
 stojimo sred viharja
 za vero, dom, cesarja
 naj tudi strela vdarja« —

drugi pa, iz začetka septembra 1917, dober mesec pred Krekovo smrtjo, sestavljen iz nekaj stavkov članka v zagrebškem listu »Hrvatska država«.⁴

¹ Glej Janko Pleterski »Vprašanje nacionalne in socialne revolucionarnosti v letih 1896—1918. Zbornik: Elementi revolucionarnosti v političnem življenju na Slovenskem. Ljubljana 1973, str. 40.

² Obširno je obdelana pričujoča tematika v moji neobjavljeni disertaciji: Zur Biografie von Janez Ev. Krek (1865—1917). Quellen, Quellenanalyse und Problemstellungen. Wien 1982. Od literature h Krekovem delu na nacionalnem področju naj omenim le nekritično, a kar se tiče podatkov uvaževanja vredno razpravo Ivana Dolenca: Razvoj jugoslovanske misli pri Kreku. Čas 1925/26, str. 137—179.

³ Glasnik II, 1865/96, št. 16.

⁴ Glej op. 129.

»Pamti Slovenče, Hrvate i Srbije, da si sin jednoga slavenskoga naroda na jugu Evrope, i da ti osjećaja toga jedinstva neće uzeti nitko, ako si ga sam uzeti ne daš. ... Ujedinjenje, i ujedinjenom narodu jedinstvenu, samostalnu, slobodnu državu! ... Ropstvo je veleizdaja...«

Ko je torej s prvo svetovno vojno strela res udarila in Krek stal »sred viharja,« se je pri njem brezpogojna zvestoba do vladarja — »suženjstvo«⁵ — že umikala pravici naroda do samoodločbe.

Kako je potekel ta proces, bom skušal razložiti v glavnih potezah, pri tem pa bo Krek sam najbolj prišel do besede. Najprej je potrebno, da si ogledamo teoretično izhodišče: Krekovo pojmovanje naroda in države.

Krek kot katoliški duhovnik seveda iz katoliškega, v filozofskem oziru idealističnega stališča interpretira narod.⁶ V svojem glavnem spisu »Socijalizem« (1901)⁷ ga razloi kot naravno kategorijo. Vsak narod je »...natorna družba, kakor človeštvo, rodbina, država... Potemtakem smo glede na narod in narodnost na nraavnih tleh.«⁸ Za Kreka torej narod — čeprav »družaben organizem« — ni zgodovinski pojav z določenim položajem v razvoju človeštva, marveč skupna naravna »lastnost« (enake telesne, zlasti pa duševne lastnosti in en jezik), ki spremlja človeka že od vsega začetka. Ker pa obsega pri katoliškem filozofu Kreku katolicizem celotnost nraavnih norm, podreja seveda tudi narod katolicizmu, in narodna zavest je iz tega vidika le oblika katoliške zavesti. Katolicizem je torej primaren, narodna zavest pa sekundarna.⁹ Podobno kot narod, je za Kreka država — »popolna družba« — božjega izvora in s tem tudi državna oblast. Citira sv. Pavla: »Vsak človek bodi podložen višjim oblastem: saj ni oblasti razen od Boga, kar pa jih je, so postavljene od Boga. Kdor se torej ustavlja oblasti, se ustavlja božji naredbi.«¹⁰ Kot zagovornik splošne in enake volilne pravice — »Rudeči socijalist v črni suknji«¹¹ — je pa Krek čutil, da je treba ta cerkveni nauk o izvoru državne oblasti demokratizirati — omiliti —

⁵ Geslo »Suženjstvo je veleizdaja« je uporabil Krek tudi v enem od svojih zadnjih govorov, in sicer v Splitu dne 13. septembra 1917 (Slovenec, 1917, št. 215).

⁶ Prvi poskus kritične ocene Krekovega pojmovanja naroda in države imamo od Iva Groharja v razpravi: »Dr. J. Ev. Krek« v Besedi o sodobnih vprašanjih, Ljubljana 1934, glej predvsem str. 76—77 in 105—110; prvo marksistično analizo, ki pa sloni samo na kritiki Krekovega »Socijalizma«, nam je podal Sperans (Edvard Kardelj) v znameniti knjigi: Razvoj slovenskega narodnega vprašanja. Ljubljana 1939, št. 23—24 in v 2. izdaji, 1957, str. 28—31. Sintezo Krekovih socioloških stališč poda Aleš Ušeničnik v razpravi: Dr. Janez Evangelist Krek sociolog. Čas 1925/26, št. 97—121.

⁷ Dr. Janez Evangelist Krek: Socijalizem. Ljubljana 1901. Dopolnilo k tej knjigi predstavljajo Krekova predavanja na ljubljanskem bogoslovju 1905/06, ki so izšla v litografirani obliki kot: Dostavki »Socijalizmu«. Ljubljana 1906.

⁸ Krek, Socijalizem, str. 131, 132.

⁹ Kardelj, Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, 2. izd., str. 29. — Leta 1892 razlaga Krek, da je katoliška cerkev »najimunitnejši socijalni organizem, največičastnejša družba /.../ In zato ima v tej družbi najvarnejše svoje zavetje tudi narodnostno čustvo, kot del socijalnega čustva. Zato pa, če hočeš vedeti, je-li kdo dober Slovenec, vprašaj ga predvsem, je-li dober katoličan!« Liga + 2 (= Krek): Kje manjka? Slovenec 1892, št. 218; ponatis: Dr. Janez Krek, Izbrani spisi II/2. Celje 1929, str. 198.

¹⁰ H Krekovem pojmovanju države glej »Socijalizem«, str. 140—197 (citat na str. 189), ter »Dostavke«, str. 52—70.

¹¹ Slovenski Narod 1897, št. 38, naslov Kreka tičočega uvodnika.

in razlagal je, da je država le »/.../ posredno od Boga, ki je dal človeku tako naravo, da ga sili v družbo. V državi pa mora biti oblast, zato je tudi oblast posredno od Boga /... in/ državna oblika odvisna od ljudi.«¹² »Vsaj prehodno mora biti torej oblast v ljudstvu. Ko pa že ima država določeno oblast, so se ji dolžni podložniki podvreči in le v najskrajnejšem slučaju jim more biti dovoljeno, da se ji ustavijo.« In Krek še doda: »Po teh načelih se lekrasno zlagata svoboda in pravo ljudstva s tistim vzvišenim značajem vladarske oblasti, ki se izraža v besedah »po božji milosti.«¹³ Krek, ki zavrača princip absolutne ljudske suverenosti, pride tako do neke vrste ljudske suverenosti »po milosti božji«. Čeprav so pa bile zanj po tej teoriji upravičene razne državne oblike — izrecno tudi demokratična republika¹⁴ je označil »politično narodnostno načelo«, pod katerim je razumel narodnost kot izključno državnotvorno silo, kot »v bistvu zmotno«¹⁵ in se izrekel za monarhijo, kot najprimernejšo državno obliko.¹⁶ Večnarodno državo je postavljajal pred narodno, v kateri je videl pretirani nacionalizem. Zahteval pa je popolno narodno enakopravnost na podlagi narodne avtonomije, ki naj bi bila zagotovljena v ustavi, ki sloni na krščanskih načelih.¹⁷

Krek je torej v bistvu, sicer na bolj subtilen in diferenciran način kot npr. Mahnič, A. Ušeničnik, Jeglič ali Šusteršič, vendarle zastopal legitimistično načelo in v zadnji konsekvenci odklanjal princip samoodločbe narodov in njihovo pravico do državne neodvisnosti. Hkrati pa je treba poudariti, da se je Krekovo teoretično izhodišče, ki vrh tega ni bilo povsem izdelano — ostalo je v marsičem nejasno, protislovno, in je, kar se tiče naroda, zanemarjalo teritorialno, gospodarsko in politično plat — le delno ujemalo s Krekovim praktičnim delom. Lastno udejstvovanje na gospodarskem, socialnem in političnem polju v prid narodnega razvoja v takratni meščanski družbi mu je z leti spodbijalo tla abstraktnega idealističnega pojmovanja naroda.

V študijskih letih Krek pod vplivom Mahniča dosledno podreja narodno idejo verski — narod državi. »Narodnost? — Da jo je zlodej nekam visoko

¹² Krek, Dostavki, str. 54; v istem smislu v »Socijalizmu«, str. 190. Primerjaj še mesto iz pastirskega lista ljubljanskega nadškofa Antona B. Jegliča (8. II. 1905): »Ni je torej oblasti razen od Boga. Ako smo torej pokorni državnim oblastem, ali prav za prav vrhovnemu vladarju, v katerem imenu nižje oblasti nad nami vladajo, smo Bogu pokorni, ako se upiramo njemu, se Bogu upiramo. In edino to razmerje med vladarji in podložniki je za vladarje častno, za podložnike pristojno, omogoči pokorščino in odstranjuje nevarnost za nesreče in grešne upore /.../« In na drugem mestu: »/.../ zakone sankcionira vladar — kot namestnik božji, ne kot mandatar ljudstva: narodi ubogajo.« (Ljubljanski škofijski list 1905, št. 2, str. 16, 25).

¹³ Krek, Socijalizem, str. 190.

¹⁴ Prav tam, str. 191, in v »Dostavkih« meni, da »/.../ glede oblike države ne vemo, kaj pride. Demokratizem je živ, republikansko mišljenje se širi; ideje, ki so opravilne in že žive, je treba voditi naprej.« (str. 55—56).

¹⁵ Socijalizem, str. 136.

¹⁶ Prav tam, str. 192—200. Na str. 192 apostrofira Avstrijo kot zgled za vez med vladarjem in ljudstvom: »/.../ nežno ljubeznivi značaj, ki ga vidimo npr. v zvezi avstrijskih narodov s habsburško hišo, je tekom stoletij pridobljen zaklad, ki ima nepopisno mnogo blažilnega in vzgojnega v sebi.«

¹⁷ Glej Socijalizem, str. 138 sl., »Dostavki«, str. 50 sl.

posadil — maledictio ei!« — piše 1889.¹⁸ In še v prvih letih javnega delovanja prevladuje ta usmeritev: V »Socijalnem načrtu slovenskih delavskih ustanov« (1895)¹⁹ — neke vrste magna carta krščanskosocialnega gibanja na Slovenskem, katere avtor je v prvi vrsti Krek — beremo v drugem temeljnem poglavju z naslovom: »Domovina in narod« (prvo je posvečeno »Veri in cerkvi«).

»1. Vsaka oblast je od Boga postavljena.

2. Zato izjavljamo, da je dolžnost vsacega človeka krepiti spoštovanje do zakonite posvetne oblasti in vzbujati ljubezen in zvestobo do vladarja.

3. V habsburški rodbini, ki vlada v Avstriji, imamo posebno varstvo vseh zatirancev in najboljšo brambo pravičnosti.

4. Zato posebej povdarjamo, da hočemo v boju za socijalno preosnovo ostati vedno zvesti Avstrijci in vdani podložniki habsburške hiše.

5. Vsak narod je od Boga in ima svoje posebne lastnosti in pravice, katere mu mora država braniti.

6. Mi se s ponosom imenujemo Slovence in zahtevamo za svoj narod:

a) skupno upravo in pravično narodno avtonomijo

b) popolno dejansko ravnopravnost z drugimi narodnostmi v uradih in šolah.«

Kako je v Avstriji »posebno varstvo vseh zatirancev« v zvezi z »najboljšo brambo pravičnosti« v resnici izgledalo, je Krek neposredno doživel najkasneje po prvi izvolitvi v državni zbor leta 1897. Nemška reakcija na Badenijeve jezikovne naredbe — od nemških nacionalcev preko socialnih demokratov do krščanskih socialcev — ga je temeljito streznila in mu tudi podrla iluzije o nadnacionalni katoliški ideji v avstrijskem krščanskosocialnem gibanju.²⁰ Na shodih leta 1897 večkrat razmišlja o žalostnem položaju Avstrije z ozirom na nacionalno in socialno vprašanje. Na shodu v Predosljah izrazi mnenje, »/. . / da mora Avstrija razpasti, če pojde dalje tako, kakor se vrši sedaj«²¹ in v Brezjah dostavi »... da Avstrijo le še oseba tako skrbnega in delavnega vladarja drži.«²² Kriv temu stanju — družbi je izpodkopen temelj, namreč pravičnost do Boga, zato nima pravičnosti do stanov in ne do narodov — je pa kapitalizem, v glav-

¹⁸ Iz pisma Kreka Janezu Hladniku, Dunaj 22. X. 1889. Narodni muzej v Ljubljani, Krekova zapuščina, 18. Objavljeno v: Dr. Janez Ev. Krek, Izbrani spisi, 1. zvezek, Uredil Ivan Dolenc. Ljubljana 1923, str. 70—71. Kot na markantne zglede za Krekovo takratno usmeritev naj bo tukaj opozorjeno še na njegove pesmi: »Dve kroni«, »Živela Avstrija«, »Cesarjeva štiridesetletnica« (vse Drobtinice 1888) in »Avstriji« (Drobtinice 1889).

¹⁹ Objavljen kot samostojna brošura, Ljubljana 1895, in še na več mestih, med drugim tudi kot priloga v knjigi I. Sovran (= Krek): Črne bukve kmečkega stanu. Jedro kmečkega vprašanja. Ljubljana 1895.

²⁰ Glej Janko Pleterski: Die Badenikrise und die Slowenen, v: Die Donaumonarchie und die südslawische Frage von 1848 bis 1918. Erstes österreichisch-jugoslawisches Historikertreffen, Gössing 1976. Wien 1978, str. 66—74. — Leta 1899 potem Krek odkloni izvolitev v osrednji odbor avstrijskega krščansko-socialnega delavstva ker smatra »vsako politično zvezo z državnozbornsko krščansko-socialno stranko v sedanjih razmerah kot narodno izdajstvo...« (Slovenec, 1899, št. 281).

²¹ Govor na shodu v Predosljah pri Kranju, 5. IX. 1897. Slovenec, 1897, št. 204.

²² Govor na shodu na Brezjah, 27. VI. 1897. Slovenec, 1897, št. 144.

nem nemški liberalizem in »krivonosi židje«.²³ Za Avstrijo »... ni druge rešitve, kakor preustroj ustave, ki naj obstoji v avtonomiji zgodovinskih skupin dežel avstrijskih, v samostojnosti narodov in samostojnosti stanov, zlasti delavskih.«²⁴ Za Slovence najvažnejše — to je Krek takrat in tudi pozneje neštokrat poudarjal, sam je služil kot zgled — je pa pozitivno delo: zgradba gospodarske, politične in kulturne organizacije. Pomagati si morajo Slovenci sami.

Iz Krekovih govorov in spisov do leta 1900 se lepo zrcali nadaljnji razvoj gledanja na slovensko nacionalno vprašanje. Leta 1898 Krek zahteva kot pogoj za ozdravitev monarhije ločitev od Nemčije in Italije in zunanjepolitično zблиžanje z Rusijo²⁵ ter notranji preustroj, predvsem odpravo dualizma. S tem v zvezi vidi za Slovence zagotovljen obstoj le v politični zvezi s Hrvati²⁶ na podlagi hrvaškega državnega prava, po katerem naj bi tudi slovenske dežele (Štajerska, Koroška, Kranjska) spadale k hrvaški kraljevini.²⁷ 7. avgusta 1898 zakliče na ljudskem shodu na Vrhniki: »Odklopimo se od Nemcev in priklopimo se bratom Hrvatom, kamor spadamo. Na jugu je naša bodočnost. Otrokom pripovedujte o tej ideji, širite jo mej narodom!«²⁸

In nekaj tednov pozneje je razlagal v Ribnici: »Avstrijska država pod habsburškim žezlom mora obstojati sredi Evrope, ker je pa to pri sedanjem nemško-centralističnem sistemu nemogoče, zato rej se mora začeti drugače vladati, in sicer tako, da se posameznim narodom da več politične samostojnosti in moči. Večji narodi, kakor so n. pr. Čehi, se pri tem lahko postavijo na lastne noge; mi Slovenci pa za-se nimamo skoraj nobenega političnega pomena, zato moramo

²³ Take in podobne misli najdemo v že omenjenem Krekovem govoru v Predosljah, dalje v govoru na shodu Slovenskega krščansko-socialnega delavskega društva v Ljubljani, 6. IV. 1897 (Slovenski list II, 1897, št. 24) ter v govoru v Kranjski gori, dne 15. VIII. 1897 (Slovenski list II, 1897, št. 40) in tudi drugod. Verbalni antisemitizem povezuje Krek skoraj vedno s kritiko liberalizma (bolj redko socializma), ki da je začel rušiti »krasne stavbe« — krščanske države (Socializem, str. 166—178), torej znana krščansko-socialna formula o izgubljenem veku.

²⁴ Govor na Brezjah, dne 27. VI. 1897. Slovenec, 1897, št. 144.

²⁵ Na shodih v Vrhniki, dne 7. VIII. 1898 (Slovenski list III, 1898, št. 45) v Železnikih, dne 4. IX. 1898 (Slovenski list III, 1898, št. 49) in v Ljubljani, 26. XII. 1898 (Slovenec 1898, št. 296; Slovenski list III, 1898, št. 64; Glasnik IV, 1898, št. 34).

²⁶ Prvič se je zavzemal Krek za zvezo z Hrvati že 1892 na 1. slovenskem katoliškem shodu v odseku za narodno organizacijo, kot to priča kratka notica v Slovencu 1892, št. 201.

²⁷ To teorijo, ki sloni na pragmatični sankciji in na sklepu hrvaškega sabora leta 1712, v katerem se priznava tudi ženskim potomcem habsburške rodovine pravico do hrvaškega prestola, »če ima hkrati v posesti Štajersko, Koroško in Kranjsko«, je Krek prvič predstavil v nepodpisanem uvodniku: »Hrvatje in Slovenci« v Slovencu 1898, št. 275 (28. november). Uporabil pa jo je tudi leta 1907 v državnem zboru, in sicer v proračunski razpravi dne 18. VII. 1907. Glej Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses des Abgeordneten des Österreichischen Reichsrates im Jahre 1907 bis 1909. Wien 1909, 18. Session, 15. Sitzung, str. 1372—1381; slovenski prevod pod naslovom »Hrvaško-ogrsko vprašanje« je objavil Slovenec 1907, št. 169. Navaja pa to teorijo tudi še leta 1914 v članku »O jugoslovanskem vprašanju« (Zora 1913/14, str. 72), leta 1916 v knjigi »Kroaten und Slowenen« (Jena 1916, str. 63) in zadnjič v članku: »Die Habsburgermonarchie und die südslawische Frage« (Österreich von Innen. München 1917, str. 241). Kritično analizira to teorijo Slovenski Narod 1912, št. 247, 252, 258, 264 v seriji člankov z naslovom: »Slovenci in Hrvatje«.

²⁸ Slovenski list III, 1898, št. 45.

poiskati politične zveze s Hrvati, da bomo ž njimi vred jedno mogočno politično telo v Avstriji, kakor so n. pr. Ogrji za-se.«²⁹

Malo pozneje, 12. oktobra, se je Krek udeležil shoda stranke prava (»domovinašev«) v Sušaku, in se tam ponovno izjavil za hrvaško-slovensko skupnost na podlagi hrvaškega državnega prava in še posebej naglašal, da bo s somišljeniki to idejo tako dolgo širil, dokler ne prešine celokupen slovenski narod.³⁰ Samostojna hrvaško-slovenska skupina na jugu monarhije, ideja, nikoli povsem jasna, kar se tiče teritorialnega obsega in glede poti, po kateri naj se uresniči, je od tega časa naprej skoraj do smrti služila Kreku kot temelj vsega udejstvovanja na nacionalnem polju. Že v tej zgodnji fazi je opozarjal na gospodarske razloge, ki potrjujejo upravičenost in potrebnost te ideje. Jeseniškim krščansko-socialnim delavcem — ravno na Jesenicah je Krek večkrat govoril o jugoslovanskem vprašanju³¹ — je razlagal poleti 1899:

»Vse naše vlade hočejo imeti na jugu same slovanske fakine in dokler Nemec ne zasede vseh južnih pokrajin, nočejo rešiti gospodarskega vprašanja. Mi imamo le eno pristanišče, ki je zvezano le z eno železnico in še ta je v lasti kapitalistične družbe. /.../ Gospodarski propadamo, industrija, razen železne, je že propadla, in to samo zaradi tega, ker se ni skrbelo za slovanski jug, za slovansko morje. Dalmacija s premnogimi naravnimi lukami nima pristanišč, nima ne ene železnice in lačen in žejen tava po neizrabljeni, nekultivirani zemlji ter se prodaja tujstvu slovanski fakini /.../. Tudi našim bratom na Koroškem in Štajerskem se ne godi dosti bolje. Birokracija se ne briga za potrebe slovanskega ljudstva, zanj se ne zmeni, briga se pa z vso vnemo za drugo Avstrijo, medtem ko nas pita z izdajicami. Volivne in drugih pravic nam ne dajo, izobrazbo nam odrekajo, za naš gospodarski razvoj ne skrbje in torej ni čudno, da smo zaostali /.../. Dokler se politične razmere temeljito ne spremenijo, dokler ne bomo Jugoslovani enakopravni z Nemci in Madžari, dotlej je zastoj govoriti o povzdigi naše industrije in našega poljedeljstva.«³²

Svoj nacionalni cilj je pa Krek hotel in skušal doseči preko demokratične poti. »Nobena ideja pa še ni imela preje moči, dokler ni prešla v ‚narod brez časti‘. Ideji demokratski moramo slučiti, ako hočemo doseči svoj namen« —

²⁹ Shod v Ribnici, dne 28. VIII. 1898, Slovenec, 1898, št. 197.

³⁰ Slovenec, 1898, št. 236; glej tudi komentar v Slovenskem narodu 1899, št. 238.

³¹ O jugoslovanskem vprašanju je Krek na Jesenicah oziroma na Savi govoril 25. VI. 1899, 15. X. 1905, 18. IV. 1909, 19. II. 1911 (dvakrat) in 10. XI. 1912. Zadnjič je govoril na Jesenicah 5. VIII. 1917, ni pa znano, katero snov je obravnaval.

³² Na ljudskem shodu na Jesenicah dne 25. VI. 1899. Slovenec, 1899, št. 146; glej tudi Slovenski list IV, 1899, št. 26 in Glasnik V, 1899, št. 18, ter Arhiv SR Slovenije (Dež. pred. 1899, št. 3437: poročilo okr. glav. Radovljica, št. 9371 z dne 26. VI. 1899. — Na gospodarski pomen hrvaško-slovenske ideje je Krek opozoril tudi na javnem predavanju o »tisočletnici hrvatskega kraljestva«, ki ga je priredila v Ljubljani dne 27. XII. 1899 Slovenska krščansko-socialna zveza. V Slovenčevem poročilu (1899, št. 296) beremo: »/.../ Tomislav je tudi naš kralj, povdarjal je g. poslanec. Ob idejah hrvatsko-slovenske skupnosti moramo razširiti svoje obzorje ako hočemo rešiti državo. Dokazoval je patriotičnost te ideje, kazal na veliki njen gospodarski pomen. Delajmo neumorno, da bode ta ideja se povsod prebudila mej našim ljudstvom in ga ojunčila, potem bodo naši zanamci, ko bodo praznovali 2000 letnico hrvatskega kraljestva, hvaležno se spominjali nas in tistega časa, ko smo obnovili edino rešilno misel, misel zveze z Hrvati. Navdušenje, ki se je pojavilo pri teh poslančevih besedah, ne bomo opisovali. Slovenski krščanski socialci so pokazali, da razumejo svojega vodjo in da mu s polnim prepričanjem slede pri delu za uresničenje hrvatsko-slovenskih idealov.«

je izjavil na skupnem shodu slovenskega in hrvaškega krščanskosocialnega delavstva 14. avgusta 1899 v Zagrebu.³³ Potrebna je torej množična baza. Vse gibanje naj se vrši iz ljudstva. Da pa ljudstvo lahko izrazi svojo politično voljo, je potrebno, da se uvede splošna in enaka volilna pravica. Šele potem bo parlament — »ljudski parlament« — zmožen dela in s tem mogoč tudi preustroj Avstrije, tako v nacionalnem kot v socialnem oziru.³⁴ In sredi boja za razširitev volilne pravice za državni zbor, v oktobru 1905 na Savi, še precizira svoje stališče ko reče:

»Na demokratični podlagi postane narodnostno vprašanje to, kar je po svojem bistvu, namreč del socialnega vprašanja.«³⁵

Že leta 1899 skuša Krek dokazovati, predvsem z gospodarskimi argumenti, da leži združenje slovanskih pokrajin na jugu monarhije ne le v interesu južnih Slovanov, temveč tudi v interesu Avstrije same.

»Zopet in zopet prihajam ob takim preišljevanju k tako dragi mi ideji južnoslovenskega združenja. Le južni Slovani — kulturno in gospodarsko dvignjeni iz teme in zapuščenosti in politično združeni — morajo dati Avstriji trdne temelje za razvoj, kakršen je potreben veliki državi.« Tako piše Krek v XIV. »vestfalskem pismu«,³⁶ in leta 1903, v času dinamičnega in mnogo obetajočega razvoja od njega zasnovanih organizacij na gospodarskem, socialnem in ljudsko-vzgojnem področju, kritizira na shodu v Srednji vasi očitno bolj samozavestno, a hkrati zaskrbljen glede bodočnosti Slovencev, avstrijske državnike: »Vsak pameten človek bi lahko spoznal, da je za velevlast Avstrijo razvoj juga, posebno Slovanov ob obali Jadranskega morja, življenjsko vprašanje /.../. Če se slovensko ljudstvo v južnih krajih ne povzdigne, mora razpasti Avstrija. In kaj vidimo? Država povsod varuje svoje sovražnike /.../.« (Lahe, Madžare). V istem govoru nadaljuje:

»Balkan je slovansk, če hoče Avstrija obstati, mora imeti vpliv na Balkanu zase. Južni slovanski živelj je potemtakem zanjo najvažnejši. Le po tem potu, če se povzdigne ta živelj, je mogoče doseči, da se bo naša država sploh še upoštevala v evropski politiki. Mi ljubimo Avstrijo, zato nam krvavi srce ko gledamo to nesrečno politiko.«³⁷

Avstrijsko misijo in sicer krščansko misijo na Balkanu v zvezi z jugoslovanskim vprašanjem tudi apostrofira na vseslovenskem shodu mladine na Brezjah, dne 5. julija 1904:

»Kot katoliki moramo zahtevati, da širi Avstrija na jugu krščansko in slovansko misel in da brani kristjane na vzhodu in da, če nastopa kot braniteljica krščanske misli, naj nastopa tudi kot braniteljica slovanske misli na jugu.

³³ Poročilo v Slovincu 1899, št. 186 pod naslovom »Slovenski krščanski socijalci na Hrvatskem«. — Leta pozneje je Krek enkrat odgovoril na vprašanje, kdaj se bo uresničila ideja slovensko-hrvaškega jedinstva: »Kada zadnja baba ispod Triglava i zadnji prosjak kraj Drave budu uvjereni, da je to potrebno!« Petar Rogulja: Dr. Janez E. Krek najveći slovenski socijalni politik. Zagreb 1916, str. 9.

³⁴ Glej k temu Krekove govore na Selcih, dne 14. VIII. 1899 (Slovenec, št. 185) in v Ljubljani, dne 1. XI. 1899 (Slovenec, 1899, št. 251), v ljubljanskem je med drugim tudi poudaril, da je treba Nemcem in vladi dokazati, da v sedanji državi »niso mogoči podnarodi«.

³⁵ Shod na Savi, dne 15. X. 1905. Slovenec 1905, št. 238.

³⁶ Slovenec, 1899, št. 115.

³⁷ Javen shod v Srednji vasi, dne 8. IX. 1903. Slovenec 1903, št. 210.

Solnce nam prihaja iz vzhoda. Če drugi ne razumejo te naloge Avstrije, jim hočemo mi povedati. Prepričani smo, da Avstrije ne bo konec, če bo nastopala slovansko in podpirala krščansko misel na jugu, če pa ne, se bodo črni oblaki, ki ji groze, še bolj zgostili.«³⁸

V nepodpisanem članku »Državnopravno stališče Slovencev in Hrvatov«, v katerem spet enkrat razmišlja o povezavi hrvaškega državnega prava s Slovenci,³⁹ Krek v začetku leta 1905, torej še pred Reško resolucijo, ki jo je seveda odklanjal, ker je ločila Slovence od Hrvatov,⁴⁰ ponovno formulira kavzalno zvezo med rešitvijo jugoslovanskega vprašanja in vplivom Avstrije na Balkanu. Brez kulturnega in gospodarskega napredka slovenskih in hrvaških dežel Avstrija, po Krekovem mnenju, ne more izrabiti Jadranskega morja. Ta napredek je pa mogoč brez politično upravnega zedinjenja teh dežel.

»Dalje se ne more Avstrija kot velevlast razvijati, če ne dobi na Balkanu večjega vpliva. Ta vpliv je mogoč edino le po južnih Slovanih. Oslabljenje južnih Slovanov pomenja oslabljenje avstrijskega vpliva na Balkanu, okrepljenje južnih Slovanov pa utrjenje avstrijskega velevlastnega stališča. Veliko upravno zedinjeno južno slovensko ozemlje je v tem oziru edino prava oblika. To pa namerava naša in hrvaška ideja.«⁴¹

Pozneje je Krek to argumentacijo še razširil in skušal avstrijskim politikom dopovedati, naj zadovoljijo Jugoslovane, ker bi na ta način Avstrija postala privlačna sila za balkanske Slovane, nevarnost, ki ji preti od velikosrbske ideje pa odvrnjena.⁴² Vendar je treba ob tej priliki poudariti, da je osnovna misel cele argumentacije, ki so jo potem uporabljali v podobni obliki tudi drugi slovenski politiki klerikalnega tabora, najti rešitev slovenskega narodnega vprašanja v političnem zedinjenju južnih Slovanov Avstro-Ogrske, v vključitvi Slovencev v jugoslovansko enoto, misel na krepitev habsburške monarhije je bila pri tem, kljub dinastični komponenti, zlasti v poznejših letih šele sekundarna.⁴³

Krek je nacionalne zahteve povezal s celo vrsto demokratičnih in socialnih ter ekonomskih teženj slovenskih delovnih, predvsem malokmečkih in proletariziranih množic,⁴⁴ bil je do določene mere katalizator teh teženj. S široko zasno-

³⁸ Slovenec, 1904, št. 150; glej tudi Domoljub 1904, št. 14, Primorski list 1904, št. 27 ter Naš dom 1904, št. 14.

³⁹ Glej opombo 27.

⁴⁰ Glej k temu takozvano »Ljubljansko resolucijo« Slovenske ljudske stranke z dne 27. XI. 1905 (Slovenec, 1905, št. 272) ter članek Reška in Ljubljanska resolucija. Slovenec 1905, št. 276; glej tudi: Lojze Ude: Slovenci in jugoslovanska ideja v letih 1903 do 1914, v zborniku: Jugoslovanski narodi pred prvi svetski rat. Beograd 1967, str. 895—899.

⁴¹ Slovenec, 1905, št. 34, z dne 11. februarja.

⁴² Primerjaj npr. Krekova govora iz leta 1914, 15. marca v Ljubljani in 17. maja v Sveti Katarini nad Šmihelom; glej tudi Dolenc, Razvoj . . ., str. 147, 156 sl.

⁴³ Glej Janko Pleterski: Jugoslovanski problem pri vseslovenski ljudski stranki do leta 1917. Naučni skup u povodu 50. godišnjice raspada Austro-Ugarske Monarhije i stvaranja jugoslavenske države. Zagreb 1969, str. 122—125. Glej tudi opombo 49.

⁴⁴ K oceni Krekovega dela v celoti, glej: Ferdo Gestrin, Vasilij Melik: Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918. Ljubljana 1966, str. 277—285; Kardelj; Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, 2. izd., str. 293—300; Rado Jan: O življenju in delu Janeza Evangelista Kreka. Loški razgledi 26, 1979, str. 183—187; Vinko Brumen: Srce v sredini. Življenje, delo in osebnost Janeza Evangelista Kreka. Buenos

vanim delom na gospodarskem, socialnem in ljudskovzgojnem polju, je dal narodno-emancipacijskemu boju novo demokratično ostrino in hkrati organizacijsko podlago. Opominjam na združno organizacijo, ki je povezala tudi Istro in Dalmacijo s slovenskim ozemljem, — njene občne zbore je imenoval »jugoslovanski parlament«⁴⁵ — opozarjam na strokovno organizacijo krščansko-socialnega delavstva, ki jo je leta 1909 strnil v »Jugoslovanski strokovni zvezi« — njeno ime je predstavilo program — in končno naj še omenjam izobraževalno organizacijo »Slovensko krščansko-socialno zvezo«. S to organizacijsko podlago, ki je potem tudi v deklaracijskem gibanju leta 1917/18 igrala pomembno vlogo, se je okrepila nacionalna samozavest slovenskega človeka na podeželju.

Hrvate, predvsem mlade hrvaške katoliške izobražence, s katerimi se je pogosto srečeval v Zagrebu, Ljubljani, na Dunaju in v Gradcu, ki jih je združeval v svoji »jugoslovanski univerzi«⁴⁶ na sv. Joštu, in pozneje tudi zastopnike stranke prava, je večkrat opozarjal na to strnjeno katoliško narodno organizacijo in jih hkrati kritiziral, da pri nacionalni politiki preveč visijo na starih papirjih, medtem pa zanemarjajo delo med ljudstvom na demokratični podlagi. Svojemu političnemu prijatelju Petru Rogulji v tem smislu reče v novembru 1909:

»Vi u Hrvatskoj samo razpravljate o programima; a zaboravljate raditi ... Bez valjane ekonomske i prosvjetne organizacije nema ni govora o zdravoj narodnoj politici ... Pa ipak bi vaš sabor mogao stvoriti cio niz najznamenitijih agrarnih, školskih, gospodarskih, te uopće socijalnih zakona, pobrinuti se za reformu uprave i tako ojačiti narod. A kad tamo, vječno raspravlja o nagodbi i o pravaškem programu od 1894. Zar se niko ne može sjetiti, da se raspravljajem ne će moći niti odstraniti nagodba niti ostvariti program od 1894.«⁴⁷

Kreku je vsekakor uspelo organizirati široke kmečke množice in tudi precejšen del delavstva. A ideološka osnova gibanja je omejila socialno in nacionalno udarno silo tega močnega političnega faktorja. Krekovo gibanje je demokratično in nacionalno-emancipacijsko znotraj klerikalne stranke, ki je na tej osnovi postala »/. . . / za ves zunanji svet glasnica slovenskega naroda /. . . /«,⁴⁸ in znotraj cerkve, ki je bila še v veliki meri fevdalna in z vsemi koreninami in

Aires 1968; Hermann Wendel: Aus dem südslawischen Risorgimento. Gotha 1921, str. 167—193; Ruda Jurčec: Krek, Ljubljana 1935; I. Dolenc: Krek, Janez Ev., SBL I., Lj. 1925—32, str. 559—565.

⁴⁵ Dolenc, Razvoj jugoslovanske misli pri Kreku, str. 150; Slovenčevo poročilo o občnem zboru »Zadružne zveze« za leto 1906 (Slovenec 1906, št. 191) imenuje zvezo »... glavno zastopnico gospodarskih teženj jugoslovanskega naroda v Avstriji.« — in poročilo za leto 1907 se začne s stavkom: »Občni zbor, zadružne zveze, postaja vsako leto bolj nekam jugoslovanski gospodarski parlament« (Slovenec 1907, št. 146).

⁴⁶ Glej npr. sliko Krekove »Jugoslovanske univerze pri Sv. Joštu nad Kranjem« (1911). Srebrni jubilej slov. kršč. soc. gibanja 1894—1919. Ljubljana 1919 na platnicah. (To so bili socialni tečaji za hrvaške in slovenske akademike poleti 1906—1913).

⁴⁷ Rogulja, Dr. Janez Ev. Krek, str. 10. — 8. septembra 1907 npr. naslovi v Mengšu v istem smislu na adresu Hrvatov sledeče besede: »Sedaj ravno proučavam hrvaški narod. Povedati moram, da so Hrvatje sami krivi, da jih Mažari tlačanijo. Hrvaški plemič je vedno le stiskal žep in hotel, da kmet vse plačaj. Kmet je bil brez pravic. Gotovo je potem, da je Mažar storil kar je hotel. Pri nas pa gojimo demokratično misel in jo hočemo tudi izpeljati, ako hočemo, da bo naš narod postal močan.« (Slovenec, 1907, št. 207). Glej tudi opombo 55.

⁴⁸ Očiščenje in pomlajevanje. Predavanje Ivana Cankarja 20. IV. 1918. v Trstu. Naprej II, 1918, št. 96.

nitni vezana na obstoj monarhije.^{48a} Res je Krekovo propagiranje hrvaško-slovenske upravne enote — po aneksiji Bosne in Hercegovine dobi ta zamisel označbo trializem⁴⁹ — bolj radikalno in odločnejše kot pri somišljeniku Šušteršiču in na drugi strani tudi bolj prožno, kar se tiče vprašanja Srbov in absolutne zvestobe do vladarja, vendar pri tem Krek skoraj do svoje smrti ne opusti legitimizma, narodnost pa podreja veri.

Z nakazano razvojno črto je v skladu tudi Krekovo stališče do aneksije Bosne in Hercegovine, opazimo pa novo komponento. Na zaupnem shodu Slovenske ljudske stranke v Ljubljani dne 13. decembra 1908 izjavlja:

»Mi odobravamo aneksijo že zaradi tega, ker dobimo s slovanskim prebivalstvom Bosne in Hercegovine novo podporo, novo moč /.../. Za nas Slovence pa je aneksija še drugega pomena. Mi sedaj še toliko bolj čutimo, da spadamo s Srbi in Hrvati skupaj, čutimo potrebo, ustanoviti si veliko jugoslovansko državo v okviru Avstrije in upati smemo, da pride čas, ko bomo na svojih tleh s svojimi brati, pod skupnim habsburškim monarhom branili sebe in državo.«⁵⁰

Krek torej izrecno omenja tudi Srbe, s katerimi se v tem govoru sploh obširno peča in do katerih zavzame diferencirano stališče. »Mi smo prijatelji bratskega nam srbskega naroda, ne smemo pa pozabiti, da ti Srbi, ki danes vodijo srbsko politiko, niso najboljši prijatelji Jugoslovanov /.../. S tem, da sovražijo našo državo, sovražijo tudi nas.« Misli je tukaj tako na Srbe v monarhiji, kot na Srbe v kraljevini Srbiji. Sovraštvo Srbije do Avstrije je pa za Kreka umetno ustvarjeno, prej ga ni bilo. Kriva temu naj bi bila, poleg germanizacije na jugu države, v prvi vrsti madžarska politika, kateri so Srbi nasledili.

^{48a} Zanimivo je, kaj je Krek rekel v tem oziru Jegliču, in sicer 16. maja 1917, nekaj mesecev pred smrtjo, ko se je že zavedal tega problema: »Cerkev je preveč z državo, s to korumpirano vlado združena in le njej služi, ne upa se ji postaviti v bran.« (Jegličev dnevnik, 28. V. 1917).

⁴⁹ K opredelitvi pojma trializem glej Janko Pleterski: Trializem pri Slovencih in jugoslovansko zedinjenje. Zgodovinski časopis XXII, 1968, str. 169—171. Pleterski vsebinsko ločuje trializem velikoavstrijskih reformatorjev monarhije od trializma v zamisli slovenskih politikov (str. 169): »Prvi izhaja od težnje obnoviti z njim enotnost monarhije in utrditi položaj krone na osnovi nekakšnega kompromisa med federalizmom in centralizmom, drugi je sicer tudi dinastičen in klerikalno usmerjen, a njegova osnovna misel je, najti rešitev slovenskega narodnega vprašanja v političnem zedinjenju južnih Slovanov, ki živijo v mejah habsburške države.« Na istem mestu opozori Pleterski še na dejstvo, da »... trializem pri Slovencih ni izključeval splošne federalizacije oziroma preosnove v zvezo tudi večjega števila držav, ampak je tak razvoj celo pričakoval.« — Krek je skozi leta uporabljal pojem trializem. Npr. 17. VI. 1910 v dunajskem študentskem klubu »Danica«: »Zanesti pa moramo tudi med narod idejo trializma, ta ideja ni fantom, ona sloni na dobri materialni podlagi.« (Arhiv SR Slovenije, Društveni arhiv X/1: Danica, Zapisnik diskusijskih večerov); 8. IV. 1912 na shodu v Smledniku govori tudi o »zedinjenju Jugoslovanov potom trializma« (Gorenjec 1912, št. 15) in leta 1914 na nekem predavanju v Selcih reče — izpričano po Petru Grgcu: Dr. Janez Ev. Krek, Socijalni eseji, govori i nacrti. Zagreb (1920), str. XII — »Bezuspješni naporu u Beču nepokolebivo su utvrdili u meni uvjerenje: 'Mi moramo dobiti trijalizam'.«

⁵⁰ Slovenec, 1908, št. 287. To stališče in sledeče misli je Krek nekaj dni pozneje v zgoščeni obliki ponovil za Pijevo korespondenco (Bulletin des Piusvereins) na Dunaju; prevod v Slovencu 1908, št. 294. Glej tudi Slovenski narod 1908, št. 291.

Pripoveduje, kako je nekemu srbskemu politiku⁵¹ nekoč rekel: »Bodite vendar toliko odkriti in povejte svojemu ljudstvu, kako je to sovraštvo neumno. Avstrija ni nemška, Avstrija se šele dela in bo taka, kakršno bo hotela večina narodov, in ta večina je slovanska!^{51a} Ker je pa čutil, da stoji ta prognoza na bolj šibkih nogah, pa z ozirom na »srbske želje« še doda:

»Čehi, Poljaki, Slovenci in Hrvati, kam pa hočemo iti, kaj hočemo storiti, nego ostati v tej državi, ktere del smo tudi mi, v kateri upamo nekdanj še dobiti vodilno moč v roke. V tej državi naj vidijo Srbi svojo zaveznico. Brez žvenketanja z orožjem naj se mirno razvijejo doma, naša skrb pa bo, da dobita Bosna in Hercegovina dobre prometne, prosvetne in parlamentarne razmere.«

Dober mesec pozneje, 16. januarja 1909, je Krek potem v skladu z Šusteršičevimi izjavami v delegacijah in v državnem zboru (8. in 16. XII. 1908) utemeljeval v kranjskem deželnem zboru svoj znani predlog: »Deželni zbor pozdravlja aneksijo Bosne in Hercegovine, v trdni nadeji, da je s tem zvršen prvi korak k združenju vseh južnih Slovanov naše monarhije v državnopravno samostojen organizem pod žezlom habsburške dinastije.«⁵²

Utemeljeval ga je s tukaj prvič, a pozneje še večkrat uporabljenim argumentom o geografsko-gospodarski enotnosti jugoslovanskega ozemlja, ki da jo označuje enotnost vodnih poti in tudi z argumentom o enotnosti v jezikovnem oziru.⁵³ Od Zilje do Črnega morja se en dialekt zliva in preliva v drugega. »En narod smo in en jezik govorimo.« S simpatijami je potem govoril o srbskem narodu »o naših Napolitancih«, kakor se je izrazil, a »hladno in kratko« konstatiral, da je »protivnik« velikosrbskega ideala, ki da je »za splošnost, ne samo za Avstrijo, poguben«. Ravno slovensko ljudstvo, pravi malo pozneje na preda-

⁵¹ Verjetno je to voditelj srbskega združništva Mihajlo Avramović, s katerim je bil Krek od leta 1908 naprej v kontaktu. Glej Slovenec 1921, št. 87 in 108 ter 1927, št. 241.

^{51a} Iz navedenega citata je razvidna tudi neka avstroslovanska komponenta, ki pa programatsko ne prej ne slej ni jasno opredeljena in ki spremlja Kreka od mladih dni skupaj s predvsem čustvenim kulturnopolitičnim vseslovanstvom z verskim ozadjem (zedinjenje zapadnega in vzhodnega krščanstva). Tozadeven zanimiv vpogled v Krekovo »slovansko dušo« nam nudi Dergančev spominski zapis o Kreku. — Franc Derganč: Spomini na Kreka. Odmevi slovanskega sveta 1932, str. 11—21; ponatisnjeno v knjigi: Svetozor. Prvi zvezek izbranih esejev. Ljubljana 1936, str. 57—83. (Glej tudi opombo 92). — Naj opozorim v tej zvezi še na Krekovo zanimanje za slovnost slovanskih narodov (predvsem za ukrajinsko), za filozofijo Solovjeva in na Krekovo obvladanje več slovanskih jezikov. — Kar se pa tiče politične plati Krekovega slovanstva, naj omenim ob robu le Hribarjev podatek, da se je Krek udeležil l. 1907 nekega prvega sestanka slovanskih državnozbornih poslancev, na poznejše sestanke ga pa ni več bilo. Ivan Hribar: Moji spomini. I. del. Ljubljana 1928, str. 231—233.

⁵² Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani. Zasedanje od 27. marca 1908 do 29. oktobra 1910. Po stenografski zapiskih. 47. zvezek. Ljubljana 1910. VIII. seja, str. 267—270. — Ali je zdaj stavil Krek ta predlog po iniciativi Šusteršiča, kakor slednji trdi (glej Ivan Šusteršič: Moj odgovor. Ljubljana 1922, str. 60—62), ali pa ne, v bistvu ni važno, ker se v tem času ob tem vprašanju še nista razhajala. Načelna razlika med Šusteršičevo in Krekovo jugoslovansko orientacijo se izoblikuje šele v prvi svetovni vojni, čeprav so tozadevni znaki že od leta 1912 naprej vidni.

⁵³ Glej npr. Krekovo predavanje na Savi, dne 10. XI. 1912. Dolenc, Razvoj jugoslovanske misli pri Kreku, str. 161—163; Slovenec 1912, št. 264; Naša moč VII, 1911/12, št. 51.

vanju v dunajski »Leonovi družbi«, tvori »/.../ predzid katoličanstva in avstrijske državne ideje nasproti velikosrbski ideji in nasproti italijanski iredenti.«⁵⁴

Mimogrede povedano Krek, ki je tako pogosto zahajal med Hrvatete, v »svojo pravo domovino«,⁵⁵ v Srbiji nikoli ni bil. V zvezi s Srbi je zanimivo, kaj je Krek napisal ob takozvanem zagrebškem veleizdajniškem procesu leta 1909:

»Bratom Hrvatom in Srbom pa kličemo: Učite se iz tega procesa, kako malo imate svojo usodo sami v rokah! Združite se na programu neodvisne jugoslovanske državne skupine pod žezlom habsburškim, a ne preko Budimpešte. Dovolj bo v taki skupini svobode za Hrvata in Slovence in Srba! Potem si bomo sami delili svobodo in enakopravnost /.../«⁵⁶

To stališče, ki presega hrvaško-slovenski koncept — v letu 1909 Krek še dvakrat omenja Srbe kot tretji sestavni del zamišljene jugoslovanske države v okviru monarhije⁵⁷ — sloni na Krekovem prepričanju, ali bolje rečeno upanju, da je aneksija zadela velikosrbsko idejo v svojem korenu in da s tem »/.../ za enotno postopanje hrvaško-srbskega ljudstva ni nobenega zadržka več.«⁵⁸ Toda Krek je kaj kmalu uvidel, da se to upanje ne ujema s stvarnostjo, in izrecno omenjanje Srbov v javnih izjavah spet odpade.⁵⁹ Dejstvo je, da Krek

⁵⁴ »Die slovenische christliche Demokratie.« Predavanje dne 5. IV. 1908. Vaterland 1909, št. 157; Slovenec 1909, št. 78 — tam tudi beremo, da je Krek poudaril »velik čut skupnosti« med Slovenci in Hrviati, »/.../ ki bi ju bil morebiti že dovedel do skupnosti, če ne bi prišlo do razdora po Trubarju v korist reformacije uvedenem pismenem jeziku«. Individualiteta slovenskega književnega jezika za Kreka ni predstavljala nedotakljive vrednote. Morebitnega razvoja v smeri skupnega jugoslovanskega književnega jezika ni odklanjal.

⁵⁵ Vsak Slovenec se — tako Krek na shodu hrvaškega krščanskosocialnega delavstva v Zagrebu dne 24. IV. 1910 — »... čuti na Hrvaškem kakor v svoji pravi domovini. Hrvati in Slovenci smo eno in isto.« Pri tem Krek spet poudari demokratično osnovo narodnega vprašanja, kajti le v ljudstvu, v delavstvu je napredek naroda, in inteligenca, ki nima zveze z ljudstvom, je brez pomena. Zato tudi ne bo šel govoriti hrvaški buržoaziji, pa naj bodo njene ideje še tako sijajne. »Raje sem zadnji med demokrati, kakor pa prvi med buržoazijci.«

⁵⁶ Nepodpisani uvodnik »Zagrebški proces« v Slovencu 1909, št. 50, z dne 3. marca.

⁵⁷ Srbe kot tretji sestavni del južnoslovanske države omenja leta 1909 še na shodu v Skofji Loki dne 27. VI. — »Mi imamo načrt, po katerem naj se Slovenci, Hrvati in Srbi združijo v naši državi. Če tega ne bo, naša država razpade.« (Slovenec 1909, št. 144) — in na zborovanju S. L. S. v Ljubljani, dne 18. VII. — »Mi smo Avstrijci. Nikdar tega ne prikrivamo in povemo to vsakemu, ki hoče širiti protiavstrijsko misel. Avstrijci ostanemo odkrito, toda mi nečemo Avstrije s prevlado nemštva, mi nečemo Avstrije, v kateri bi po krivičnem, neumnem dualizmu Mažar naše brate in druge narodnosti duševno moril in gmotno izsesaval /.../ mi hočemo Avstrijo bodočnosti, v kateri bomo Slovenci z brati Hrvati in Srbi v eni državi združeni pod habsburškim žezlom.« (Slovenec 1909, št. 164). — Celó Šušteršič je v tem času (govor 19. III. 1909 v državnem zboru) glede na Srbe govoril o naših bratih »/.../ ki imajo pravico do naših bratskih čustev«. Glej Ude, Slovenci in jugoslovanska ideja v letih 1903—1914, str. 904.

⁵⁸ Slovenec 1909, št. 124: prevod Krekovega članka: »Die Agrarbank und die süd-slawische Frage« v dunajskem mesečniku »Die Freistatt«, z dne 15. maja 1909. — To misel je Krek izrazil tudi že v aneksijski debati v kranjskem deželnem zboru. Obravnave deželnega zbora kranjskega, 47 zv., str. 270: Po Krekovi sodbi bo antagonizem med Srbi in Hrvati nehal, ker je z aneksijo padla možnost, da bi se uresničil idol velike Srbije in bo nastopila doba, ko se bosta brata zblížala in »/.../ v bratskem objemu živela kot eden, da se ne bo vprašalo odkod razlika med Hrvatom in Srbom, ker je ne bo«.

⁵⁹ Tako npr. v govoru na ljudskem shodu v Sv. Luciji pri Gorici dne 3. IV. 1910: »Z brati Hrvati hočemo ustvariti novo, skupno, vsem sovražnikom imponujočo, boljše domovino.« Srbe ne omenja. Novi čas I, 1909/10, št. 15,

v svoji koncepciji jugoslovanske države Srbov dolgo ni upošteval kot enako-praven faktor. Proučeval je njih politične, gospodarske in kulturne razmere, sprejel jih je čustveno, a v realni politiki, ki je bila mnogokrat bolj oportunistična kot realna, je Srbe brez pridržkov upošteval po vsej verjetnosti šele od druge polovice maja 1917 naprej, prej bi se po njegovem mnenju morali podrediti hrvaškemu državnemu pravu.⁶⁰ Določeno vlogo so pri tem gotovo igrali tudi pomisleki zaradi pravosodja, ki je nanj Krek vsaj deloma gledal kot na politično vprašanje. Tako je propagiral iz političnega vidika idejo verske unije, a hkrati opozarjal na nevarnost, ki preti katoličanstvu od velesrbstva.⁶¹

Krekovi državnozbornski govori po aneksiji ne zapustijo nakazane glavne nacionalnopolitične linije, le da se Krekova kritika vladne avstrijske in seveda še bolj ogrske politike do Jugoslovanov ob boju za demokratizacijo režima v Bosni in Hercegovini (govor 4. VI. 1909⁶²) in ob sistiranju ustave na Hrvaškem (govor 19. IV. 1912⁶³) stopnjuje. Ob robu naj omenim v tej zvezi poantiran Krekov izrek v bosanskem odseku v razpravi o kmečki odvezi po ogrski agrarni banki dne 6. maja 1909: Po Krekovem mnenju bo vlada zapravila zaradi agrarne banke vse simpatije, ki jih je krona od nekdanj bila deležna s strani Jugoslovanov. »Zdaj se bo tam doli od Drave do Črnega morja reklo: Naš cesar nas je od Turkov kupil in Mažarom prodal.«⁶⁴ Že takrat je Krek svaril, da Bosna lahko postane »Piemont«, če ne bodo pametno gospodarili v njej.⁶⁵

Ob aktivnem sodelovanju Kreka je bilo jeseni 1912 končno uspešno prizadevanje klerikalne stranke, da bi dobila na Hrvaškem zaupnika, ki bi se z njo boril za to, da bi prišli tudi Slovenci v trialistično državno tvorbo. Vseslovenska ljudska stranka in Hrvaška stranka prava sta se zvezale v Hrvaško-slovensko narodno zvezo in na t. i. »prvem hrvatsko-slovenskem saboru« v Ljubljani dne 20. oktobra 1912, sprejeli sledečo resolucijo:

»Izjavljamo, da tvorimo Hrvati in Slovenci eno narodno celoto. Vsled tega hočemo pristaši Stranke prava in Vseslovenske ljudske stranke skupno delovati v duhu in pravcu programa Stranke prava za jedinstvo, pravice in svobodni razvoj hrvatsko-slovenskega naroda v okviru habsburške monarhije. V svesti smo si, da so hrvatsko-slovenske dežele odločilnega pomena za pozicije

⁶⁰ Primerjaj npr. Krekovo stališče v decembru 1914 (glej opombo 104).

⁶¹ Glej npr. Krekovo predavanje »O razkolnih bratih« v Ljubljani, 5. X. 1909 (Slovenec 1909, št. 228), dalje Stjepan Pelz: Uspomene na dra. Kreka. Luč, Zagreb 1918; str. 109 in še Krekovo predavanje za novomašnike v aprilu 1911 na Sv. Joštu. Ivan Dolenec: Dr. Krek in izobraževalno delo. Ob 50-letnici dr. Janeza Evangelista Kreka. Ljubljana 1917, str. 50.

⁶² Sten. Prot. 19. sesija, 24. seja, str. 1246—1251.

⁶³ Sten. Prot. 21. sesija; 67. seja, str. 3341—3342.

⁶⁴ Parlamentsarchiv Wien, Handschriftliche Protokolle der Ausschusssitzungen des österreichischen Abgeordnetenhauses, Ausschuss zur Verhandlung der bosnischen Frage, 19. sesija, 3. seja, z dne 5. 9. 1909. — To misel potem ponovi Krek na že omenjenem govoru v Škofji Loki dne 27. VI. 1909 (glej opombo 57), ko reče: »Če se prodajo bosanski kmetje mažarskemu judu, ki bo naselil tja kogar bo hotel, potem bi se čulo tudi med Srbi in Bolgari in drugimi balkanskimi narodi: Avstrija je kupila Bosno in Hercegovino od Turkov in jo je Mažarom prodala, kar bi bilo v ogromno škodo Avstriji in bi gotovo ne utrdilo ljubezen do nje.« (Slovenec 1909, št. 144).

⁶⁵ Krekov govor v Kamniku, 7. XI. 1909. Slovenec 1909, št. 255. Krek pride v tem govoru do zaključka: »/.../ kdor nasprotuje naši združitvi, je sovražnik cesarjev, države.«

monarhije kot velevlasti in kakor se zavedamo svojih dolžnosti napram monarhiji, tako odločno zahtevamo in pričakujemo, da se zave tudi monarhija svojih dolžnosti napram našemu narodu.«⁶⁶ Krek ob tej priložnosti ostentativno poudari demokratično osnovo te državnopravne ideje na slovenski strani:

»Z našo ljudsko demokratično mislijo je bila od prvega začetka združena jasno misel, da smo si s Hrvati eno. Naša organizacija je pripravljala skupen dom s Hrvati. Na ljudsko-demokratičnem temelju smo ponesli zavest o naših skupnih državnopravnih idealih v zadnjo gorsko koč /.../«⁶⁷

Prva balkanska vojna je neposredno za tem prinesla nov polet jugoslovanski ideji pri Slovencih. Seveda je tudi Kreka navduševala, kar se zrcali v vrsti njegovih člankov in govorov.⁶⁸

V intervjuju za dunajsko »Reichspost« z dne 1. januarja 1913⁶⁹ pozdravlja »zmage križa nad polumescom«, saj živi v tradicijah hrvaško-slovenskega ljudstva »/.../ več stoletij stara želja po maščevanju turških grozot /.../« Čustva Jugoslovanov, posebej Slovencev do dogodkov na Balkanu temelje na simpatijah do balkanskih narodov, toda noben zastopnik Jugoslovanov pri tem ne teži po velikosrbski ideji, ki gre za ustanovitvijo Velike Srbije do Adrije in do Trsta. Politične težje Hrvatov in Slovencev se gibljejo dosedaj še (v nemškem originalu: »dermalen noch«) strogo v okvirju monarhije /.../. Krek opozarja na sklepe ljubljanskega »hrvaško-slovenskega sabora« z dne 20. oktobra 1912, a obenem odločno poudarja, da sedanje razcepljenosti slovenskega in hrvaškega naroda ne bo mogoče dalje vzdržati, »/.../ ker bi se sicer v bodočnosti pojavile težnje, ki jih današnja generacija še ne pozna«. Za uspešni razvoj Slovencev in Hrvatov na kulturnem, predvsem pa na gospodarskem

⁶⁶ Slovenec 1912, št. 242; glej tudi Arhiv SR Slovenije. Fond notranjskega ministrstva, Poročilo deželnega predsednika notranjemu ministrstvu o slovensko-hrvaškem saboru, št. 3476 Pol z dne 22. X. 1912 (MI/Präs 10544/1912). — K zgodovini zveze V.L.S. — H.S.P. glej predvsem Janko Pleterški: Zveza vseslovenske ljudske stranke in hrvatske stranke prava v letih 1911—1913. Zgodovinski časopis 34, 1980, št. 1—2, str. 5—75.

⁶⁷ Krek na komersu hrvaško-slovenskega sabora. — Slovenec 1912, št. 242.

⁶⁸ Kar se tiče člankov, naj omenim »Domoljubove« uvodnike: »Bratom pozdrav« (1912, št. 43), »Naše zmage« (1912, št. 45) ter članek »Mi pa ostanemo...« (1912, št. 50), kjer beremo: »Dasi smo s Srbi bratje po krvi, nas vendar od Srbov loči predvsem naša katoliška vera. Hrvatje in Slovenci smo vsi katoličani, Srbi so domala vsi pravoslavni. Zato pač prisrčno pozdravljamo osvoboditev srbskega naroda izpod turškega jarma in želimo srečnega razvoja srbski državi. Toda Srbi nismo in nečemo biti. Svojo samostojnost kot Slovenci in Hrvati hočemo varovati in s to samostojnostjo hočemo tudi povzdigniti moč avstrijskega cesarstva.« — Kreku (in Ignaciju Žitniku) pripisan vpliv na pisanje »Slovenca« v času prve balkanske vojne (Fran Erjavec: Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem. Ljubljana 1928, str. 203; Dolenc, Razvoj jugoslovanske misli pri Kreku, str. 163) ni docela razjasnjen. Krek sam je pozneje Jegliču izjavil (Jegličev dnevnik, 27. I. 1916), da za srbofilske Slovenčeve članke med prvo balkansko vojno ni bil on odgovoren. Nekaj člankov bo pa vendarle Krekovih, verjetno tudi uvodnik »Nekaj o patriotizmu« (1912, št. 285), ki skuša omiliti Šustersihev uvodnik z dne 7. decembra 1912: »Zunanji položaj.« — K zadržanju slovenskega časopisja med balkanskimi vojnami glej Dušan Biber: Jugoslovanska ideja in slovensko narodno vprašanje v slovenski publicistiki med balkanskimi vojnami v letih 1912—1913. Istorija XX veka. Zbornik radova I. Beograd 1959, str. 285—326.

Od govorov naj omenim: govor v Ribnici 3. XI. 1912 (Slovenec 1912, št. 257), že omenjeni govor na Savi (glej opombo 53) in istega dne, 10. XI., na Jesenicah (Slovenec, 1912, št. 264) ter govor v Trziču 1. XII. 1912 (Gorenjec, 1912, št. 50). Predavanja v Danici glej opombe 70—72.

⁶⁹ Reichspost 1913, št. 1; slovenski prevod (ni povsem točen), Slovenec 1913, št. 1.

področju, je predpogoj enotna uprava, zato »državnopravna plat« jugoslovanskega vprašanja »/. . . / ni cilj jugoslovanske politike, marveč samo neobhodno sredstvo do cilja«. Avstriji ob tej priložnosti še pove, da bi se, kar se tiče skrbi za povzdig združništva, od Srbije in Bolgarije lahko še mnogo naučila. Vrh tega jo opozori na rešitev kmečkega vprašanja, ki da je bila v teh dveh državah hitrejša in korenitejša kot npr. v Bosni in Hecegovini. Naposled še izrazi upanje katoliških Slovencev in Hrvatov, da bo »/. . . / nov življenjski položaj za Bolgare in Srbe pregnal enostranski separatizem in fanatizem, ki se tu in tam pojavlja v pravoslavju«.

Od novembra 1912 naprej je Krek razlagal slovenskim in hrvaškim študentom na Dunaju v katoliškem dijaškem društvu »Danica« dogodke na Balkanu, ki da pomenijo za Jugoslovane velik preobrat, nov čas.⁷⁰ Sedaj, »ko je srbsko orožje zmagoslavno« — referira 5. novembra 1912 —, »ko vse obrača svoje oči na Belgrad, je postalo srbstvo velika privlačna sila in to toliko bolj pod komisarjatom na Hrvaškem. Avstrijska misel je šla nazaj a razmere na Hrvaškem agitirajo kričé za simpatijo do Srbov in agitirajo zanjo že med hrvaško inteligenco. Tudi med Slovenci se čuti duh občudovanja notranje slovanske moči in kulture /. . . /. Pripravljeni moramo biti na vsak slučaj in tudi na slučaj, ki ga je omenil velik politik: Avstrija je svojo vlogo na Balkanu odigrala«. Potem pa pravi: »Vedno je šlo samo za to, ali bo imela Ljubljana ali Zagreb ali Belgrad večjo privlačno silo — katoličanstvo ali pravoslavna cerkev. Zgodovina in orožje sta sedaj odločila /. . . /. Belgrad bo tvoril od sedaj žarišče nove ere in nove kulture, ki se bo razširila iz njega.«⁷¹ 3. decembra 1913 razmišlja v istem krogu med drugim o vprašanju avstrijske državne misli: »Kdo ima avstrijsko državno misel? Vsak, kdor hoče imeti svoje bivališče v okviru avstro-ogrske monarhije! V Avstriji bi morali, če bi bila pravica, vladati tisti narodi, ki imajo ta smisel. V resnici je pa ravno nasprotno! Vladajo narodi, katerih centrum leži izven države? Poljaki: njih ideal je Svobodna Poljska. Nemci: njih želje romajo na božjo pot v rajh! In vendar ti dominirajo!« Na medklic nekega Hrvata: »Kdor bi šel s Srbijo, bi bil veleizdajalec!« — replicira: »Mi nočemo pod Srbijo. Simpatije imeti s Srbi pa še ni veleizdaja. Realni temelj naše politike je zveza z državo. Sicer država ni večna, ampak z dejstvom je treba računati!«²⁷

Na predavanju v Splitu, 9. januarja 1913, podčrta Krek dva dejavnika, ki sta povzročila silno okrepitev samozavesti slovenskega človeka — »prej mali, zdaj veliki« —, prvič: »Zastopniki slovenskega naroda (!) in hrvaške stranke prava smo proglasili edinstvo slovenskega in hrvaškega, našega naroda. S tem smo politiki s stolpa napovedali vojsko; začeli smo boj z razkosanostjo in s pokrajinsko ozkosrčnostjo.« Kot drugi faktor pa navaja zmagoslavje balkanskih narodov: »Ti junaki so naši; to so naši bratje, ki govore, kakor jaz; njihov dom je tudi moja domovina. V nji so naši bratje trpeli, kakor so svoj

⁷⁰ V zvezi s prvo balkansko vojno stojijo sledeča Krekova predavanja v »Danici«: 12. XI. — Etične moči v nacionalnih gibanjih na Balkanu; 19. XI. — Bolgarsko združništvo; 27. XI. — Srbsko združništvo; 3. XII. — Politika.

⁷¹ Arhiv SR Slovenije, Društveni arhiv X/1: Danica, Zapisnik 1. diskusijskega večera XXXVII. tečaja; glej tudi Đuka Kuntarić: S. drom. J. E. Krekom u Beču. Luč 1918. str. 36—37; nadalje Pelz, Uspomene na dra. Kreka, str. 108.

⁷² Arhiv SR Slovenije, Društveni arhiv X/1: Danica, Zapisnik 3. diskusijskega večera XXXVII. tečaja.

čas naši očetje trpeli turško krvavo nasilje. In glej! Zdaj so se osvobodili z lastno močjo. Veliki so in mi ž njimi. V tem tiči velika narodna zavest, ki ogreva sedaj vse Južne Slované.« Zadnji tedni pomenijo — tako Krek — za južne Slované več, nego prej morda nekaj sto let.⁷³

V ožjem krogu je pa takrat razodel: »Če bi sedaj prišlo do revolucije zoper Avstrijo — jaz sem zraven!«⁷⁴

Streznila ga je druga balkanska vojna. — Postavil se je na bolgarsko stran.⁷⁵ Že prej je na to kazalo, ko je organiziral sredi marca 1913 bolgarski večer v Ljubljani.⁷⁶ Poudarjanje »srbskih bratov« in navdušenje za nje se neha. Obratno, Krek zdaj zopet bolj razločno poudarja srbsko nevarnost, in sicer skupaj z ekspanzivno pravoslavno nevarnostjo za katoliško gibanje med južnimi Slovani.⁷⁷

Menda bo koristno za splošno oceno Krekove glavne nacionalno-politične linije, če na tem mestu opozorim na stališče druge v uvodu omenjene osebnosti, ki je na pomemben način prispevala k izoblikovanju tega obdobja slovenske zgodovine, na takratno nacionalno-politično stališče Ivana Cankarja. Dne 12. aprila 1913 je Cankar v znamenitem predavanju »Slovenci in Jugoslovani« razložil, da je treba Avstrijo pustiti »v njenem lastnem dreku« in nakazal rešitev jugoslovanskega vprašanja na osnovi združitve enakopravnih narodov v jugoslovanski federativni republiki.⁷⁸ Ta jasna opredelitev jugoslovanskega vprašanja, »najvišji vzpon slovenske politične misli pred prvo svetovno vojno«⁷⁹ je pressegala vse nacionalne programe liberalcev, klerikalcev in tudi socialnih demokratov, katerim je Cankar pripadal in ki so še vztrajali na avstromarksističnih stališčih, je pa na drugi strani osamljen pojav. Omeniti pa je treba v tej zvezi preporodovsko gibanje, ki je z nacionalno revolucijo in razbitjem Avstrije hotelo doseči samostojno jugoslovansko državo, ni pa še imelo enotnih in jasnih socialno-političnih ciljev.⁸⁰

⁷³ Domoljub 1913, št. 4; glej tudi poročilo v Slovincu 1913, št. 14.

⁷⁴ Dolenc. Razvoj jugoslovanske misli pri Kreku, str. 164.

⁷⁵ Na seji izvršilnega odbora S.L.S. dne 16. VI. 1913 je Krek predlagal, da se naj SLS izreče v bolgarsko-srbskem sporu za Bolgare, kar je bilo soglasno sprejeto. Šusteršič, Moj odgovor, str. 104; glej tudi Sorski (= A. Koblar): Dr. Krek Jugoslovan. Ljubljana 1926, str. 6. — Pelz, Uspomene na dra Kreka, str. 108 pa navaja sledeče Krekove besede: »Sjetite se mojih riječi! Kraljevini če se Srbiji ovaj bratoubilački rat osvetiti. — ljuto osvetiti, jer svaka se nepravda u historiji osvečuje — ne samo pojedincima, nego i narodima.«

⁷⁶ Glej Krekovo poročilo v Slovincu 1913, št. 67.

⁷⁷ Ivan Podlesnik: Iz spominov na dr. Jan. Ev. Kreka. Narodni dnevnik 1927, št. 241. Podlesnik pripoveduje, da je Krek v tem času na nekem strankinem zaupnem shodu navajal kot argument proti srbofilski politiki ekspanzivnost pravoslavja, v kateri je videl nevarnost za katoliški pokret med južnimi Slovani, in Podlesnik še meni, da je Krek to nevarnost pravoslavja potrdil in še bolj jasno označil v svojem članku »Srbi in mi« priobčenem v letu 1915 v »Vestniku Slovenske krščansko socialne zveze.«

⁷⁸ Glej Janko Pleterski: Avstrija in Slovenci leta 1912—1913. Kronika XXIII, 1975, str. 112. — K nacionalni misli pri Cankarju glej Lida Bezlaj-Krevel: K razvoju Cankarjevega nacionalnega programa v letih 1907—1913. Srečanja, Nova Gorica 1969, str. 31—36.

⁷⁹ Pleterski, prav tam, str. 112.

⁸⁰ Fran Zwitter: Slovenci in habsburška monarhija. Zgodovinski časopis XXI, 1967, str. 63. — Glej tudi Adolf Ponikvar (red.): Preporodovci proti Avstriji. Ljubljana 1970.

Krekove izjave v prvi polovici leta 1914 — po hudi politični krizi in osebni tiski zaradi afere Theimer — se v bistvu ne razlikujejo od hrvaško-slovenskega državopravnega stališča, kot ga je na kongresu pravašev v Opatiji (27./28. marca 1913), na katerem je sodeloval tudi Krek, pojmoval Šusteršič; da se namreč priznajo tudi Srbi in Mohamedanci — tako v političnem kot v verskem ziru, če le ti priznavajo kot temelj hrvaško državno pravo, hrvaško državo.⁸¹ Čeprav Krek zdaj zopet poudarja pomembnost srbskega vprašanja glede na razmerje Slovencev do Hrvatov in tudi nujnost, da se to razmerje reši na Hrvaškem — na predavanju v »Danici« v začetku 1914 pravi, da pride za njega pri tem posebno v poštev versko vprašanje in da je zato treba »negovati z vsemi silami unijatsko cerkev na Hrvaškem«⁸² — vendar pri formuliranju nacionalnih zahtev v govorih in člankih govori vselej le o Slovencih in Hrvatih o skupni Hrvaško-slovenski domovini ali podobno. O Srbih — če sploh — govori šele v zvezi s podrobno razlago nacionalnega programa. To velja na primer tudi za Krekov govor »Jugoslovani in delavstvo«, ki ga je imel 15. marca 1914 v Jugoslovanski strokovni zvezi v Ljubljani.⁸³ Mestoma imamo pri branju tega govora vtis, kot da bi imeli pred seboj enega od Krekovih govorov iz let 1898/99. Najprej kritizira zvezo z Nemčijo⁸⁴ — »v tej zvezi tiči glavna napaka naše zunanje politike« — potem poudari, ».../ da je za nas Jugoslovane edino mesto v avstrijski državi, kljub vsem prevaram, ki smo jih doslej doživeli od strani avstrijskih vlad«, in na vprašanje, »kaj hočemo«, odgovarja:

»Prvič je treba, da se naša zunanja politika izpremeni v prijateljstvo s Francijo, ki ima denar⁸⁵ in z Rusom, da bomo imeli mir, da ne bo vsako rogoviljenje Srbov veljalo nas stotine milijonov.

Drugič je treba napraviti v notranji politiki red in predvsem dati Slovence in Hrvatom to, kar jim gre, namreč skupno domovino. Ako mi tukaj na jugu ne bomo močni, potem je Avstrija sama v nevarnosti.« In doda še: »Mi zahtevamo samostojnost vsakemu narodu, predvsem pa nam na jugu.« Avstrijske Nemce pa skuša prepričati, da gre pri tem tudi za njihove interese, ker lahko le močni Jugoslovani preprečijo italijanske aspiracije po Primorju in zagotovijo Avstriji (in avstrijskim Nemcem) dostop do morja.⁸⁶ (S tem se pa nemški

⁸¹ Pleterski, Zveza vseslovenske ljudske stranke in hrvatske stranke prava v letih 1911—1913, str. 65.

⁸² Arhiv SR Slovenije, Društveni arhiv X/I: Danica, Zapisnik 1. prijateljskega sestanka XL. tečaja.

⁸³ Naša moč IX, 1914, št. 16; Slovenec 1914, št. 61.

⁸⁴ Škodljiva za Avstrijo in Slovence, s tem tudi za delavce, je ta zveza iz gospodarskega ozira. — Isto misel naglašja Krek na shodu v Črni na Koroškem, dne 2. II. 1914 (notica v Slovincu 1914, št. 61) in v Domoljubovem članku »Murni iz lukenj« (1914, št. 21).

⁸⁵ Isto misel je razmotrival Krek tudi na omenjenem predavanju v »Danici«, dne 5. novembra 1912 (glej opombo 71). Tam argumentira, da Avstrija zaradi tega ne dobi francoskega in angleškega kredita, ker je zvezana z Nemčijo. To tudi naglašja v Domoljubovem članku »Zveza z Nemčijo« (1913, št. 22).

⁸⁶ Ponovil je ta argument na spodaj omenjenem govoru pri Sv. Katarini nad Šmihelom; tam reče avstrijskim Nemcem: ».../ Slovenci in Hrvatje čuvamo morje in brez morja dandanes nobena država nič ne pomeni .../ Rešite jugoslovansko vprašanje tako, da boste dali katoliške Hrvate in Slovence skupaj pod avstrijskim cesarstvom in potem bo država tako močna, da boste vedno imeli prosto pot proti morju.« (Slovenec 1914, št. 116).

imperializem seveda ne bi zadovoljil, hotel je neposreden dostop do Adrije — most do Trsta). Ob koncu govora nam pa Krek spet enkrat predstavi priljubljeno sliko o privlačnosti Avstrije za balkanske narode in tokrat tudi že na tem sloneče sanje o celotni rešitvi jugoslovanskega vprašanja v okviru monarhije:

»Še sedaj bi bilo boljše, da bi se delala taka politika, ker bi pridobili zupanje balkanskih narodov. In gotovo, da bi marsikak Srb rekel: ‚E, vendar je boljši v Avstriji, močna, velika država, urejene razmere ima!‘ Razkolnemu delu isto samostojnost kot katoličanstvu! Če bi to bilo, bi se nam ne bilo treba bati Srbov... Ako bi imeli samostojno Hrvaško z neprikrajšanimi pravicami. potem bi tudi marsikak Srb govoril: ‚A tam je dobro!‘ Potem bi se lahko rešilo tudi srbsko vprašanje, a pod okvirjem Avstrije /.../«

In dva meseca pozneje na ljudskem taboru pri Sveti Katarini nad Šmihelom na Koroškem se ista misel glasi:

»Na Balkanu vas Srb, Črnogorec, Bolgar, Romun ne bo več sovražil, ampak bo rekel: Tam (v monarhiji) je prostost doma, politična, gospodarska, tam se da naprej priti, pojdimo, združimo se pod dvoglavim orlom. To pa je mogoče, če se prej reši naše avstrijsko jugoslovansko vprašanje /.../«⁸⁷

Kot zastopnik Šusteršičev je Krek pomladi 1914 dvakrat govoril v delegacijah v Budimpešti. Omembe vredna je izjava v drugem govoru, dne 29. maja 1914, v katerem se je Krek pečal s pomenom Bosne za Avstrijo in Jugoslovane.⁸⁸ V zvezi z zahtevo, da je treba rešiti jugoslovansko vprašanje z ustavnimi spremembami, pravi, da bi se lahko zgodilo, da bi se Madžari prej lotili tega posla kot Nemci in dostavi, da proti taki rešitvi ničesar ne bi imel, le da se jugoslovansko vprašanje sploh reši, kar je življenjske važnosti za državo. Namignil je s tem na novo možnost, saj od Madžarov do tega čaa ni pričakoval ničesar.

Znani Krekov članek »O Jugoslovanskem vprašanju« v »Zori«⁸⁹ na prvi pogled ne prinese novosti. Tam beremo:

»Bistveno jedro jugoslovanskega vprašanja je državnopravo. Odgovori so različni, a vsi so državnopravnega značaja. Naš politični program ima točen odgovor v zahtevi, naj se vse slovensko in hrvaško ozemlje v avstroogrski monarhiji združi v enoten državni organizem, ki bodi tako samostojen kakor

⁸⁷ Govor dne 17. maja 1914. Enakoglaseči poročili v Slovincu 1914, št. 116 in Miru 1914, št. 22 z naslovom: »Jugoslovanski odgovor.« Krek izjavi, da je jugoslovansko vprašanje samo za Nemce vprašanje. »Za nas to ni nobeno vprašanje, ker imamo Jugoslovanski odgovor« in ta se glasi: »Kar nas je narava po isti krvi, po isti zemlji in pa po isti govorici nekdaj spravila skupaj, in kar nas je usoda postavila v našo državo /.../vsi skupaj, pa je jugoslovansko vprašanje rešeno.« Korošce pa poziva, naj obrnejo poglede od »mrzlega severa — na topli jug«, kjer »so bratje, in teh je veliko, močni so in vseh teh dom je naš skupen dom«. — O slovenskem nacionalnem vprašanju je govoril Krek na Koroškem že leta 1908, in sicer 31. maja v Celovcu. V tem govoru je z ozirom na Koroško poudarjal pomembnost kmečkega stanu — varuha zemlje — za narod. Glavna misel govora: »Brez dela za kmetski stan ni narodnega dela.« (Slovenec 1908, št. 131).

⁸⁸ Stenographische Protokolle der Delegationen des Reichsrates, 49. Session, 10. Sitzung. Budapest 1914, str. 746—751. Glej tudi Slovenec 1914, št. 122 in Straža 1914, št. 28.

⁸⁹ Zora XX, 1913/14, str. 70—81.

katerikoli drugi državni organizem naše monarhije. Razširjati umevanje tega programa, pripravljati vsestransko, da oživi, je vseh nas sveta naloga.«⁹⁰

Krek nakaže potem tri smeri državno-pravnega razvoja habsburške monarhije: zgodovinsko državno-pravno, deželno in narodno ter ugotavlja: »Jugoslovansko vprašanje ni eden izmed problemov, ki zahtevajo rešitve od avstroogrske monarhije, marveč je problem sam zase, ki je z njim najožje zvezana njena usoda, ki je od njegove rešitve odvisen to be or not to be. Z dualizmom ne gre več dalje; država krvavi in hira ob njem znotraj in zunaj.«⁹¹

S tem pa poudarja Krek, da je primaren narod, potem šele pride država, o kateri se bo videlo, ali bo zmožna rešiti problem in s tem preživeti, ali ne. Na zelo subtilen način, s predstavo različnih sodb o jugoslovanskem vprašanju (K. Renner, R. W. Seton-Watson, R. Havass, T. Cvijić, Eisenmann, V. M. Volodimirov itd.) in z bežnim komentarjem skuša med vrsticami⁹² razložiti, da je prej citrano državno-pravno stališče preozko in da ga je treba razširiti ali dopolniti. Posebno jasno pride to do izraza, ko ob koncu razprave navaja neko pravaško mnenje iz leta 1911, kako je namreč »/.../ treba z vsemi silami zastopati stari hrvatski državno-pravni ideal samostalne Hrvatske, ki bi v nji imeli mesta tudi Slovenci pod habsburškim žezlom« in potem vpraša: »Ali je to res? Ali je to danes še v polnem obsegu res?«⁹³

Ta razmišljanja, ki so — kar se pa da, upoštevajoč celoten Krekov lik, le bolj slutiti kot dokazati — nakazala razvoj v smeri samoodločbe narodov, ali manj zahtevno, ki so vsaj šla v smer postavljanja interesa naroda pred interes države, če oba interesa ne bi več bilo mogoče uskladiti, ta premišljanja so pretrgali usodni strelji v Sarajevu. Kreka je umor Franca Ferdinanda prizadel,⁹⁴ ker je tudi on, kakor drugi voditelji klerikalne stranke, stavil vsaj nekaj upanja v prestolonaslednikove načrte za reorganizacijo monarhije, čeprav je tudi on vedel, kako nejasni in nezanesljivi so glede Slovencev. Med protisrbskimi kričachi Kreka ne najdemo, in trezen članek v »Domoljubu«, dne 16. julija 1914, z na-

⁹⁰ Prav tam, str. 71.

⁹¹ Prav tam, str. 73. Težko je reči, ali je Krek isto misel izrazil tudi v zadnjem stavku že omenjenega govora pri Sv. Katarini nad Šmihelom (glej opombi 86, 87). Tam poudari, da je rešitev jugoslovanskega vprašanja v okviru monarhije mogoča in da mora priti, »ker sicer ni v nevarnosti naš narod, ampak naša država«. Pleterski je tega mnenja in razume ta stavek v tem smislu, da »habsburška država lahko propade, a Jugoslovani bodo ostali in dosegli svojo narodno pravico«. J. Pleterski: Slovenska Koroška pred prvo svetovno vojno. Zbornik Koroški plebiscit. Ljubljana 1970, str. 66), Kermavner pa meni, da je ta stavek treba brati — »v duhu celotnega govora« — da je v nevarnosti »ne le naš narod, ampak tudi naša država«. (Dušan Kermavner: Politični boji na Gorenjskem in delavsko gibanje na Jesenicah—Javorniku od začetkov do leta 1918. III. del. Ljubljana 1975, str. 239.) Kakor koli, bolj jasno je izpovedana misel o prednosti naroda pred državo v Zorinem članku.

⁹² Krek sam pravi: »Predmet je tak, da se da povedati marsikaj samo med vrstami...« Prav tam, str. 81 — V istem smislu skuša dopovedati 25. III. 1914 Dergancu, da mora v Avstroogrski slovanski politik molčati o svojih strateških ciljih in se taktično zvijati skozi Scilo in Karibdo. »Zdaj razumete, zakaj straši v meni slovanski duh, v kratkem habsburškem plaščku.« (Derganc, Svetozor, str. 73.)

⁹³ Prav tam.

⁹⁴ Dolenc, Razvoj jugoslovanske misli pri Kreku, str. 166.

slovom: »Kaj zdaj?«,⁹⁵ v katerem vztraja na glavni nacionalnopolitični liniji, lahko smatramo kot odgovor na Šušteršičev vojnohujuskaški govor, ki ga je imel ta na manifestacijskem shodu S. L. S. v Ljubljani teden dni po umoru prestolonaslednika in njegove soproge. Krek v tem članku najprej poudarja, da se vsi, ki pričakujejo pogin Avstrije, silno motijo.⁹⁶ Ne bo propadla, ker je za evropsko ravnotežje nujno potrebna in ker ima »kljub notranjim bojem silno moč, ki se bo pokazala, kadar bo potreba«. Potem pa sledi jedro članka:

»Ni pa dovolj, da se država pokaže močno proti sovražnikom, ki preže nanjo od zunaj in da zamaši tudi vse luknje, ki iz njih bruha strup upora in izdajstva, marveč treba ji je tudi moči proti notranjim sovražnikom. In med te spadajo vsi, kateri delajo razloček med gospodujočimi in tlačanskimi narodi, zlasti pa tisti, kateri se protivijo zedinjenju Slovencev in Hrvatov v naši državi. Avstrija mora dati Slovanom na svojem jugu samostojnost, priložnost za razvoj v vseh ozirih, potem ne bo nič zmogla srbska agitacija. Ne avstrijski Slovani, marveč Srbi sami bodo potem jeli gledati za Avstrijo in iskati njenega zavetja.«

Vendar protisrbsko vzdušje tudi pri Kreku ni ostalo brez sledu. O tem pričajo Krekovi, kmečkim bralcem namenjeni uvodniki v »Domoljubu«. V enem izmed njih, iz prvih dni vojne, ki nosi naslov »Pod Ferdinandovim varstvom«⁹⁷ beremo med drugim:

»Plah se stiska v kotu verolomni, zavratni Srb in njegov ničvredni pajdaš. H krvavemu pogrebu svojih žrtev mora in ž njima vred bo moral zakopati za vedno svoje divje sovraštvo, svoje morilne namene in svoje srbstvo, da mu ne ostane več sledi na zemlji. Ne bo mu pomagalo, da mu vstaja Rus na pomoč, tisti Rus, ki ga je hujskal in podpiral, ki je zlorabljal njegovo narodno zavest, da bi se pripravila razdrobitev naše države in uničenje zlasti nas katoliških Slovencev in Hrvatov. Prišlo je drugače. Avstrija edina, močna in ž njo njena zaveznica prodirata kot hudournik naprej med sovražnike in ne more biti nobene dvojbe, da bodo ti temeljito premagani /.../. Navdušenje, ki je držalo našo armado kvišku pod sivim Radeckim, je zopet oživel. Avstrija je mlada, čila, nevzломna in krvavi ples jo še bolj pomladi in prerodi /.../.

Bog je z nami! Franc Ferdinand s svojo soprogo prosi za nas, moli za blagoslov naši armadi, za tolažbo našim ženam in materam! Po zmago gredo naši fantje in možje pod njegovim varstvom.«

Krek se je torej postavil ob izbruhu prve svetovne vojne odločno na stran Avstrije.⁹⁸ Vendar je treba reči, da je Krekovo nacionalnopolitično stališče v prvih dveh letih svetovne vojne, kolikor je razvidno iz dosedaj odkritih virov, še v marsičem nejasno in sporno. Tako pripoveduje Krekov učenec in sodelavec

⁹⁵ Domoljub 1914, 29. Zanimivo je, da poročilo o manifestacijskem shodu S.L.S. dne 5. julija 1914 s Šušteršičevim govorom ni na prvem mestu, najprej je objavljen Krekov članek kot uvodnik.

⁹⁶ To se ujema z mislimi, ki jih je Krek izrazil teden dni pred umorom v Sarajevu na shodu na Limbarski gori (21. VI. 1914). Tam izvaja: »Malo je držav, ki bi bile v svojem jedru tako zdrave in močne kakor Avstrija, ki črpa svojo moč iz poštenega kmečkega ljudstva, ki ni dostopno za zavajanja in fantazije raznih puntarskih sleparjev.« (Slovenec 1914, št. 139; glej tudi Dolenc, Razvoj jugoslovanske misli pri Kreku, str. 165.)

⁹⁷ Domoljub 1914, št. 33, z dne 13. avgusta. Da je ta članek sigurno Krekov, izpriča tudi Ivan Podlesnik, takratni urednik Domoljuba. (Podlesnik: Iz spominov na dr. Jan. Ev. Kreka. Narodni dnevnik 1927, št. 242.)

⁹⁸ To potrди tudi Dolenc, Razvoj..., str. 166.

Jakob Mohorič, da naj bi Krek v razgovoru z njim, in sicer »tisti večer po izbruhu svetovne vojne« dejal: »Sedaj so avstrijski državniki Avstriji podpisali smrtno obsodbo. Zavedati bi se morali, da je Avstrija zavoljo nerešenega narodnega vprašanja podobna sobi, v kateri se nahaja samo črvojedno trhlo pohištvo. Ako stoji to pohištvo popolnoma na miru, lahko še precej časa traja, kakor ga pa začneš pomikati, se vse zruši.« Na kar Krek napove zmago Rusiji in zapoje: »Ob Bosporu. Dardanelah, budet ruski flot guljat...«⁹⁹ To pa je v diametralnem nasprotju z zgoraj citiranim člankom. Ali je taval Krek tu med enim ekstremom in drugim? Ali je — kakor je Anton Korošec pozneje pripovedoval — manjkala usmeritev?¹⁰⁰ Se je takrat morda posebno močno razlikovala Krekova »realna« politika« od političnih idealov in je slednje razodel le v ožjem prijateljskem krogu?

Imamo potem še podatek iz začetka leta 1915, po katerem se je Krek na poziv Trumbiča, naj emigraciji zaščiti hrbet, izjavil pritrdilno.¹⁰¹ Sploh je emigracija Kreka — drugače kot Šusteršiča in tudi Korošca — od vsega začetka pozitivno ocenila.¹⁰² A vendar vsi ti podatki še vedno visijo nekako v zraku in so kvečjemu znaki za neko drugo železo, ki ga je morda imel Krek v ognju, ker je videl v prvih mesecih vojne drugo stran avstrijske resničnosti — preganjanje in zapiranje slovenskega ljudstva.¹⁰³ Prvo železo, gotovo bolj vroče in

⁹⁹ Jakob Mohorič: Zgodovina slovenske krščanske demokracije. Rokopis (prepis v posesti avtorja te razprave), str. 42. Delo je v skrajšani obliki objavljeno: Andrej Filipič: Iz socialne in politične zgodovine Slovenije. Koledar Svobodne Slovenije 1964, str. 149—170, 1965, str. 12—32. — Derganc se spominja, da mu je Krek v septembru 1914, po francoski zmagi ob Marni, ki je bila za Kreka posledica ruskih uspehov na vzhodnem bojišču (kar ne drži), rekel: »Ruska zmaga na Marni, habemus Jugoslaviam! Gospod doktor, vojna je odločena, pa naj traja še tako dolgo, pangermanizem leži na tleh. Zmagala je naša matuška Rusija.« (Derganc, Svetozor, str. 75.) — Dolenc še pripoveduje, da je Krek na nekem tajnem sestanku spomladi l. 1915 zagovarjal angleško stališče proti nemškemu (Dolenc, Razvoj . . . , str. 167), to pa spet stoji v nasprotju s Krekovimi članki v Slovincu koncem septembra, začetka oktobra 1914, naj omenim le članek, ki ga zadostno označi že naslov: »Angleška perfidnost v Azijski Turčiji.« (Slovenec 1914, št. 219.)

¹⁰⁰ Glej Silvo Kranjec: Koroščevo predavanje o postanku Jugoslavije. Zgodovinski časopis XVI, 1962, str. 221; glej tudi Momčilo Zečević: Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje 1917—1921. Maribor 1977, str. 50 (opomba 9): Korošec izjavi l. 1920 M. Paulovi, da sta s Krekom v prvem času vojne »tavalala, da nista vedela« in da so na posamezna stališča — npr. spomenica papežu (glej opombo 105) — vplivali posamezni trenutki — »od primera do primera«. Predvsem vprašanje vojnega izida je povzročilo dilemo (glej tudi opombo 111).

¹⁰¹ Krek je poslal Trumbiču januarja 1915 pritrdilno dopisnico. Milada Paulová: Jugoslovanski odbor. Zagreb 1925, str. 23; Ante Mandić: Fragmenti za istoriju ujedinjenja. Zagreb 1956, str. 18.

¹⁰² Dragovan Šepić: Iz korespondence Frana Supila (II). Arhivski vjesnik, Zagreb 1959, str. 336; glej tudi Pleterski: Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo. Ljubljana 1971, (str. 279 opomba 117). — Šusteršiča in Korošca je glasilo Jugoslovanskega odbora »Bulletin Yougoslave« (1917, št. 19/20) npr. ostro kritiziralo zaradi njihovih lojalitetnih izjav v januarju 1917 in dostavilo, da govorita v imenu slovenske katoliške stranke lahko le Krek in Jarc, njena prava voditelja. Arhiv SR Slovenije, Akti notranjega ministrstva 22 in gen S/1917, MI/Präs 9940/1917 z dne 6. junija.

¹⁰³ Korošec je ob Krekovem grobu zatrjeval, da je prav preganjanje Slovencev v prvem času vojne povzročilo v Kreku misel o nujnosti državne osamosvojitve in »/. . . / vrgel je vse strankarske okove raz sebe ter si poiskal vezi, ki vežejo celokupni jugoslovanski narod«. Slovenec 1917, št. 236.

tudi bolj dokumentirano, je pa vztrajanje pri osrednji liniji, namreč na upanju, da se doseže hrvaško-slovenska država v okviru monarhije. V tem smislu je Krek 12. decembra 1914 v razgovoru z državnozborskim kolegom Vjekoslavom Spinčićem ponovno »naglasil hrvatsko državno pravo, ki so zanj Slovenci brez-pogojno in ki bi zanj morali biti tudi Srbi v sklopu hrvatske države pod zakonitimi vladarji!«¹⁰⁴ In tudi sestanek na Rijeki, 6. marca 1915, na katerem je Krek sodeloval, spada v to linijo. Tam so se posvetovali o spomenici, ki se je potem izročila papežu, da bi se ta zavzel za hrvaško stvar, in sicer v tem smislu: Ako ostane Avstrija, naj se hrvaške in slovenske pokrajine združijo tako, da bodo z Avstrijo in Ogrsko samo v personalni uniji, ako pa bi Avstrija razpadla, potem naj bi Slovenci in Hrvatje tvorili posebno hrvaško kraljestvo in izbrali sporazumno z velikimi državami vladarja.¹⁰⁵

Po zmagah osrednjih sil na vzhodu spomladi 1915 in po vojni napovedi Italije, ko se je znašel slovenski narod v skrajno ogroženem položaju, se Krek pri iskanju rešitve skuša nasloniti na frankovce¹⁰⁶ čeprav mu je bilo njih pravaško stališče glede na Srbe preozko, in pa na vrhovno armadno poveljstvo.¹⁰⁷ Po vsej verjetnosti je pa v tem času tudi mislil na nekak »vojaški

¹⁰⁴ Arhiv Hrvatske, Rukopisna ostavština Vjekoslava Spinčića, karton 6. Citirano po Pleterski, Prva odločitev ..., str. 49.

¹⁰⁵ Glej Pravica III, 1924, št. 22: Pozabljeno poglavje iz slovensko-hrvaške prošlosti. (Povzeto iz almanaha »Hrvatska duša«, avtor članka je Fran Binički); Fran Binički: Moje tamnovanje. Zagreb 1942, str. 161; Ignacije Radić: Biskup Mahnić. Sl. Požega (1940), str. 187—188; Milan Djordjević: Srbija i Jugosloveni za vreme rata 1914 do 1918. Beograd 1922, str. 75—76; Mandić, Fragmenti za istoriju ujedinjenja, str. 18, 161; Jegličev dnevnik, 31. marca 1915; Rukopisna ostavština Vjekoslava Spinčića, karton 2/20; Silvo Kranjec: Koroščevo predavanje o postanku Jugoslavije. Zgodovinski časopis XVI, 1962, str. 221. — Janko Pleterski, ki se z reškim posvetovanjem obširno bavi (Prva odločitev ..., str. 51—55), pride do zaključka, da drži podatek v depesi ruskega ambasadorja v Rimu (glej Djordjević), po katerem naj bi reški sestanek tajno izrazil željo, da bi Hrvati in Slovenci prišli v primeru razpada monarhije s Srbi v eno jugoslovansko državo pod dinastijo Karadjordjevičev, in dosledno sklepa, da je zato verjetno tudi Krek že takrat mislil na možnost in potrebnost zedinjenja s Srbijo. Meni se zdi ta ocena reškega sestanka na podlagi dodatnih virov (Hrvatska duša /Pravica/ 1924, Spinčić) bolj neverjetna. Spinčić npr. (on sam ne bil na sestanku) piše, da je Mahnić prinesel spomenico na sestanek, ki se v njej papež prosi, naj se zavzame na »evropskem kongresu« za Hrvaško ... in za to, da ne bi pala pod Srbiju — raje kam drugod.« Vnela se je živahna debata (Laginja in drugi so bili proti), a kako je končno zgedala spomenica se viid iz Jegličevga dnevnika (opozorilo na »silno nevarnost srbstva«) in iz pričevanja Biničkega 1924, 1942. Po mojem mnenju sta reški sestanek in spomenica v prvi vrsti hrvaška akcija, v drugi hrvaško-slovenska, a malo verjetno je, da bi bila tudi jugoslovanska v zgoraj omenjenem smislu.

¹⁰⁶ Krek v juliju 1915 ni imel samo pogovorov s frankovci, temveč tudi z zastopniki starčevićancev. K slednjim glej Zečević, Slovenska ljudska stranka ..., str. 40 (opomba 34). K zvezami slovenskih strank s hrvaškimi tekem vojne glej predvsem Janko Prunk: Slovensko-hrvaški odnosi 1914—1918 in jugoslovansko zedinjenje. Zgodovinski časopis XXXIII, 1979, str. 583—597. — Problem pa še ni docela razčiščen.

¹⁰⁷ O tem vprašanju sem imel referat na XX. kongresu slovenskih zgodovinarjev leta 1980 v Ljubljani — »Zadržanje Slovencev v prvi svetovni vojni iz vidika avstrijskih vrhovnih vojaških oblasti« —, ki pa še ni objavljen. Tam bo tudi podrobna dokumentacija. Od glavnih virov naj navedem tukaj: Kriegsarchiv Wien, AOK /Nachrichtenabteilung K/17728/1915, K 389/1916, K 1328/1916, K 13525/1916; Evidenzbüro K 15302/1915, K 13541/1916; dalje Stenografski zapiski sabora Kralj. Hrvatske, Slavonije i Dalmacije petogodišta 1913—1918. Zagreb 1913—1918, svezak III, str. 660, VI, str. 1395; in Resnica 1918, št. 24, 26.

komisarijat na jugu«, kot prehod k hrvaško-slovenski državi v okviru monarhije.¹⁰⁸ Po porazu Srbije je Krek tudi vpleten v akcijo visokih avstrijskih krogov, ki so hoteli pridobiti srbske politike za priključitev Srbije k Avstriji.¹⁰⁹ Treba pa je poudariti, da so ti načrti — bolj poskusi kot načrti — in vse te kombinacije izraz iskanja izhoda v sili in obenem iskanja usmeritve, ki je bila v ozki povezavi z vprašanjem izida vojne.

Nova usmeritev se pripravlja pri Kreku šele poleti 1916, v času, ki pomeni za Kreka mrtvo točko v političnem udejstvovanju. Upi, ki jih je stavil v zveze z vrhovnim armadnim poveljstvom, se izkažejo kot neosnovani in razdor v stranki se tako zaostri, da poskusi Šusteršič Kreka celo izključiti iz stranke,¹¹⁰ kar mu se ne posreči. Za spor med Šusteršičem in Krekom pa jugoslovansko vprašanje ni bilo glavni vzrok, čeprav je Šusteršič skušal Jegliču to že sredi decembra 1915 dopovedati.^{110a} Glavni vzroki so ležali na socialnoekonomskem polju, dalje v avtokratskem postopanju Šusteršiča v stranki in deželnem dvorcu in imeli so deloma tudi osebni značaj. Od jeseni leta 1916 naprej pa dobi slovensko nacionalno vprašanje za razdor vedno večji pomen, predvsem ob Šusteršičevi zahtevi po absolutni zvestobi do vladarja.

Junija 1916 se poda Krek na zdravljenje v Poděbrady in tam postavi prvi temelj za poznejše sodelovanje Hrvaško-slovenskega kluba in Češkega svaza, dobi pa iz pogovorov s češkimi politikami, ki so imeli kar dobre zveze z inozemstvom, tudi bolj jasno sliko o političnem položaju v Evropi.¹¹¹ Vzporedno s tem pa pri Kreku polagoma dozoreva prepričanje, da vrhovi monarhije ne bodo rešili jugoslovanskega vprašanja — čeprav jih še naprej na to nalogo opozarja —, in da si bodo morali narodi sami izvojevati državni cilj. To pa še ne pomeni, da bi bil ta cilj za Kreka tudi že jasen. Znana je Krekova subdualistična kon-

¹⁰⁸ Šusteršič, Moj odgovor, str. 163—164; Resnica 1918, št. 24, 26; glej tudi opombo 105, ter Jegličev dnevnik, 14. decembra 1915 (namig E. Lampeta).

¹⁰⁹ Krek je bil 20. februarja 1916 v Zagrebu in nagovarjal starčevičanca Cezarja Akačiča, naj bi šel v Beograd pridobivat Srbe za Avstrijo. Pleterski, Prva odločitev . . ., str. 70, 282 (opomba 158). — V času ob zasedbi Srbije je Krek v razgovoru s sošolcem Konradom Janežičem o morebitni priklopitvi Srbije k Avstriji rekel: »... da bi bilo jako dobro, ali da bi v tem smislu mogli delati samo tedaj, ako bi inicijativa izšla od Srbov samih, nikar pa ne brez njih ali proti njim«. Spomini K. Janežiča na Kreka. Rokopis, Narodni muzej v Ljubljani. Krek 18 (glej tudi Dolenc, Razvoj . . ., str. 170).

¹¹⁰ Jegličev dnevnik, 31. julij in 14. avgust 1916. — O razpoloženju Kreka poleti 1916, pričata dva spominska vira. Prvi, od Janka Šimraka (Neke uspomene iz godine 1916—1918, Narodna Politika, Zagreb 1923, št. 109), sporoča, da se Krek malo zanaša na trializem in da ima malo upanja, da spametuje avstrijske politike. Iz drugega vira (Grgec, Dr. Janez Ev. Krek: Socijalni eseji, govori i nacrti, str. II—V) pa izvemo, da je bil Krek v tem času zelo potr. Vse njegovo upanje je Rusija, v antanto gleda zaradi Italijanov (Londonski sporazum) nezaupljivo, a o centralnih silah noče niti govoriti. Potlačen je tudi zaradi tega strašnega klanja in zaradi trenj v stranki.

^{110a} Jegličev dnevnik, 14. decembra 1915.

¹¹¹ Evgen Jarc: Zvestoba za zvestobo. Slovenec 1926, št. 232; I. Dolenc: Dr. Krekovi stiki s Čehi. Prav tam. — Januš Golec pripoveduje v svojih »Spominih« (Kolektar Svobodne Slovenije 1971/72, str. 273) o pogovoru s Krekom in Korošcem v Mariboru 27. avgusta 1916, torej ob Krekovi vrnitvi s Češkega. Krek naj bi ob tej priliki Korošču rekel: »Tone, z Avstrijo je pri kraju. Sedaj moramo mi Slovenci nekaj podvzeti s Hrvati in Srbi, da bo svetovna javnost vedela, da spadamo Jugoslavlani med odločilne faktorje.« — Šanse Avstrije je pa po pogovorih z avstrijskimi socialno-demokratskimi voditelji začetka leta 1917 zopet bolj pozitivno ocenil, kar je razvidno

cepcija, torej zedinjenje Jugoslovanov v okviru ogrske državne polovice, ki jo je skušal v določenem času, od oktobra 1916 do januarja 1917 uveljaviti.¹¹² Tudi s frankovci je stal Krek še do sredine maja 1917 v kontaktu, čeprav se je vedno bolj nagibal k starčevičanskim pravašem — milinovcem, ki so hrvaško državno pravo širše pojmovali kot frankovci in tudi Srbe upoštevali kot narod, pod pogojem, da oni upoštevajo hrvaško državnost.

Hrvaško državno pravo poudarja Krek tudi v knjižici, namenjeni nemški javnosti, »Kroaten und Slowenen«, ki je v drugi polovici leta 1916 izšla¹¹³ in še marca 1917 Prepeluhu, ki tudi pripoveduje, kako je Krek 9. marca 1917 predsedniku vlade Clamu-Martinicu dokazal, »/.../ da je na jugu države velesrbska ideja politično najmočnejša, da je torej še zaradi nje treba rešiti jugoslovansko vprašanje v smislu trialistične preureditve države.«¹¹⁴ Stara trialistična formula hrvaško-slovenskega zedinjenja na temelju hrvaškega državnega prava je tudi bistvo resolucije, ki so jo sprejeli s Krekovim sodelovanjem 19. maja 1917 na sestanku »Avstrijske politične družbe«,¹¹⁵ Krek je pa prepredil, da postane ta resolucija izjava za priključitev Srbije in Črne gore k Avstroogrski.¹¹⁶

Prav v tem času je objavil Krek svoj članek »Habsburška monarhija in jugoslovansko vprašanje« v nemški reviji »Süddeutsche Monatshefte« (majska številka 1917),¹¹⁷ v katerem pa pusti vprašanje celotne rešitve jugoslovanskega vprašanja v okviru Avstroogrške, to se pravi s priključitvijo Srbije in Črne gore, odprto. Najprej poudarja, da je jugoslovansko vprašanje bolj pereče kot kdaj poprej, in da ga ni mogoče rešiti s formulo, ki se glasi status quo. »Habsburška monarhija /.../ ga more rešiti, kajti v njenem območju so danes izvzemši Bolgarov vsi Jugoslovani, med njimi katoliški Hrvatje in Slovenci. Ona naj ga reši, kajti za njene najvitalnejše interese gre /.../« In Krek doda: »Mi Jugoslovani moremo zadovoljive rešitve danes le želeti, ne pa izsiliti.«¹¹⁸ Potem predstavlja glavne aktualne načine te rešitve. Najprej razloži velikosrbsko idejo, ki da ima kot cilj državno zedinjenje Srbov, Hrvatov in Slovencev

iz Prepeluhovih spominov na Kreka. Krek pravi Prepeluhu marca 1917, da na razpad Avstrije »danes nihče resno ne misli« (Albin Prepeluh: Pripombe k naši prevratni dobi. Ljubljana 1938, str. 78.) Na drugi strani pa navaja Jarc v zgoraj omenjenem članku, da je Krek izjavil že v februarju 1917, ko so ZDA prekinile diplomatske odnose z Nemčijo: »Fantje, Avstrija je izgubljena«. Verjetno se je pa Jarc časovno zmotil in mislil na vojni vstop ZDA (6. aprila 1917), za ta čas namreč tudi Fran Erjavec potrjuje Krekovo mnenje, da bodo centralne sile poražene (Fran Erjavec: Majniška deklaracija. Ilustrirani Slovenec 1925, št. 25).

¹¹² Glej Milada Paulová: Tajný výbor (Maffie) a spolupráce s Jihoslovany v letech 1916—1918. Praha 1968, str. 100—102; Pleterski, Prva odločitev..., str. 96—97.

¹¹³ Adreas Milčinović, Johann Krek: Kroaten und Slowenen. Jena 1916, str. 107 do 108: Krek citira resolucijo hrvaško-slovenskega sabora iz leta 1912, kot glavni oviri za novo orientacijo monarhije pa kritizira dualizem in germanizacijo.

¹¹⁴ Albin Prepeluh: Pripombe k naši prevratni dobi, str. 74—75; glej tudi Pleterski, Prva odločitev..., str. 105.

¹¹⁵ Resnica 1918, št. 20; glej tudi Slovenski Narod 1917, št. 20.

¹¹⁶ Milada Paulová: Tajná diplomatická hra o Jihoslovany za světové války. Praha 1923, str. 101—103; Pleterski, Prva odločitev..., str. 107—110.

¹¹⁷ Dr. Janez Krek: Die Habsburgermonarchie und die südslavische Frage. Österreich von Innen. München 1917, str. 237—243. = Süddeutsche Monatshefte 1917, št. 8. (Leto pozneje je objavil Slovenec slovenski prevod — 1918, št. 121).

¹¹⁸ Prav tam, str. 238.

brez monarhije in proti njej¹¹⁹ in vpraša, če je ta ideja po porazu Srbije in Črne gore, ki ju ima v oblasti zdaj monarhija, mrtva? Krekov odgovor: »Pustimo iz nje dinastijo Karadjordjevičev ter Belgrad, ostaneta nam še dva bistvena dela: narodno edinstvo Slovencev, Hrvatov in Srbov ter stremljenje, temu edinstvu dati izraza v lastni državnosti. Ta dva bistvena dela nista mrtva, živita celo silno krepko življenje ter se bosta razvijala v oni smeri, ki jo jima da monarhija. V monarhiji živeči Jugoslovani žele bolj ko kdaj, naj bi ta razvoj okreplil skupno državo ter dvignil sijaj Habsburžanov.«¹²⁰ Nato predstavi Krek hrvaško državno idejo, ki je omejena na Jugoslovane, ki živijo v monarhiji. Citira resolucijo hrvaško-slovenskega sabora iz leta 1912 in poudarja pomen hrvaško-slovenskega naroda za monarhijo, saj »čuva Adrijo ter tvori proti Italiji ne-nadomestljiv branik«. Potem pa sledi jedro članka:

»Uresničevanju hrvatske državne ideje bi ne sledilo le združenje v monarhiji živečih Jugoslovancov, marveč tudi njihova državna samostojnost. Ne dotikamo se pri tem usode Srbije in Črne gore, čeprav moramo brez ovinkov priznati, da vsebuje hrvatska državna ideja dovolj prostora tudi za rešitev tega vprašanja na podlagi narodnega edinstva Srbov, Hrvatov in Slovencev.«¹²¹

V teoriji torej ostaja še vedno hrvaško državno pravo, celo kot možna plat za rešitev celotnega jugoslovanskega vprašanja. V praksi pa se je nakazal preobrat v mišljenju že prej. Zasluga Kreka je, da je v široki akciji strnil vse jugoslovanske državnozbornske poslance Cislajtanije v »Jugoslovanskem klubu«. In ravno pogovori s poslanci iz različnih političnih taborov — pomembno vlogo je v tem oziru nedvomno igral pogovor z dalmatinskim poslancem Josipom Smodlako začetka maja 1917,¹²² so v precejšnji meri prispevali k temu, da je Krek končno zavrgel prioriteto hrvaškega državnega prava in začel utemeljevati rešitev jugoslovanskega vprašanja na narodnostnem načelu, s tem pa tudi sprejemal Srbe kot enakopraven dejavnik.¹²³ Srbi so potem že upoštevani v »majniški deklaraciji«, v državno-pravni izjavi, ki jo je podal Jugoslovanski klub ob otvoritvi parlamenta 30. maja 1917, in ki zahteva na temelju narodnega načela in tudi še hrvatskega državnega prava, naj se vsa ozemlja monarhije, v kateri prebivajo Slovenci, Hrvati in Srbi, zedinijo pod žezlom habsburško-

¹¹⁹ Z ozirom na Hrvate in Slovence pa naslovi na Avstrijo: »Opominjamo le, da je agitacija za ideje združenja z državno samostojnimi krvnimi sorodniki, kakor jo je zapričelo velesrbsko gibanje, toliko težja, kolikor manj snovi v notranjih razmerah nudi za osvobodilno akcijo.« (Str. 240.)

¹²⁰ Prav tam, str. 240.

¹²¹ Prav tam, str. 242.

¹²² Pogovor Smodlaka-Krek v prisotnosti Melka Čingrije in Vjekoslava Spinčiča je bil 6. ali 7. maja 1917. Paulová, Tajný výbor, str. 236—238; Pleterski, Prva odločitev . . ., str. 114; glej tudi Kosta Milutinović: Josip Smodlaka i jugoslavensko pitanje u habsburškoj monarhiji. Rad JAZU, zvezek 359, Zagreb 1971, str. 259 (Milutinović je uporabil rokopis Smodlake: Krekova »klin-čorba«).

¹²³ Zečević, Slovenska ljudska stranka . . ., str. 58. Zečević trdi, da sta se Krek in Korošec že 21. maja 1917 v avdienci pri cesarju Karlu izrekla za sprejem Srbov v monarhijo kot enakopravnega narodnostnega partnerja v skupni jugoslovanski državi. Iz doslej znanih podatkov (Spinčič, Dolenc, Jegličev dnevnik) se tega ne da razbrati. Krek je Dolencu pripovedoval, da je napram cesarju omenil potrebo, »/.../ da se združijo vsi Jugoslovani monarhije v eno celoto« (Dolenc, Razvoj . . ., str. 170—171), Spinčič to v bistvu potrди (Pleterski, Prva odločitev . . ., str. 110—111, 287) in Šusteršičeva verzija v Jegličevem dnevniku, dne 28. maja 1917: »Povedali smo cesarju, da želimo jugoslovansko skupno provincijo.«

lotarinške dinastije v samostojno državno telo, ki bodi prosto vsakega narodnega gospostva tujcev in zgrajeno na demokratičnem temelju.¹²⁴

V istem smislu zakliče Krek 16. junija 1917 v državnem zboru: »Dve ideji ne umreta nikdar, ideja, da smo Slovenci, Srbi in Hrvati en narod, in ideja, da spadamo državno skupaj in da moramo skupaj priti.«¹²⁵ Na mirovnem zborovanju »Avstrijske politične družbe« na Dunaju, dne 17. julija 1917 pa žigosa one, ki si ne upajo govoriti o samoodločbi narodov, ker je to antantina politika in izjavi: »Če hočemo delati mirovno politiko, potem moramo zahtevati to, kar je pri nas pravica in kar je pri nas zahtevala večina prebivalstva že od leta 1848 naprej, in če to zdaj tudi od antante slišimo, potem moremo to že zategadelj zagrabit, da lahko rečemo, v teh točkah smo si edini.«¹²⁶

Do konca avgusta 1917 je del slovenskih državnih poslancev — med njimi tudi Krek — še upal v reorganizacijo monarhije.¹²⁷ Povezano je bilo to upanje predvsem z osebo cesarja Karla. Toda po inštalaciji definitivnega kabineta Seidlerja — 30. avgusta 1917 — je to upanje plahnelo. Tudi pri Kreku se je ustalilo prepričanje, da preustroj Avstroogrske ni več mogoč in da bo razpadla.

»Starega, lepega čebrička ne bo več. Škoda zanj, toda vse ne pomaga nič: razvoj zahteva, da se razvije vse po nenapisanih postavah. In razvoj je zahteval, da bo avstrijski čebriček lepega dne razpadel.«

¹²⁴ Javnost je Kreku pozneje pripisovala »očetovstvo« majniške deklaracije, kar je le v tem oziru pravilno — poudaril je to Anton Korošec že leta 1921 —, da je Krek ustvaril predpogoje zanjo: pripravil je tla za skupen klub in širil med poslanci zavest, da morajo Jugoslovani iti za tem, da ostanejo nerazdeljeni in skupaj. (Pismo Ivana Dolenca, 21. V. 1921, Narodni muzej v Ljubljani, Krek 18). — Naj samo omenim, da Tumova domneva: »Krek ... svoje deklaracije ni storil samotvorno, ampak po inicijativi avstrijske vlade« (Henrik Tuma: Iz mojega življenja. Spomini, misli in izpovedi. Ljubljana 1937, str. 356, glej tudi str. 361), ni v skladu z zgodovinskimi dejstvi. Predvsem Milada Paulová je v že citirani knjigi Tajný výbor (str. 235—246) dokazala, da je majniška deklaracija, ki jo je ministrski predsednik Clam-Martinič skušal še v zadnjem trenutku preprečiti, izraz avtonomnega političnega razvoja in ni imela soglasja ne vlade ne cesarja. Vprašanje hrvaškega državnega prava na eni in narodnega načela na drugi strani je — po spominih Otokara Rybařa — Krek tako rešil, da je še pred plenarno sejo kluba predlagal, naj se sprejme obenem sklicevanje na nacionalni princip in na hrvaško državno pravo, poslednje zato, da se zadovolji dalmatinske pravaše. Rybař še dostavi, da je po tisti seji še večkrat razpravljaval s Krekom o vprašanju hrvaškega državnega prava in da sta se popolnoma ujemala v sodbi o nepraktičnosti sklicevanja na to nejasno in v bistvu reakcionarno idejo. »Dr. Krek me je tudi pozval, naj v našem časopisju objavim članke proti tej ideji. On jo je smatral škodljivo za integralno realizacijo nacionalnega principa in ob enem nesprejemljivo za srbski del našega naroda. Dr. Krek se je bil sploh razvil v navdušenega Jugoslovana in je imel le pomilovalen smehljaj za dalmatinske pravaše Prodanovega tipa.« (O. Rybař: Okoli majniške deklaracije. Narodni dnevnik, 3. oktobra 1925.) — Tekst majniške deklaracije, Sten. Prot. XXII. Session, 1. Sitzung, str. 34. Ocen o majniške deklaracije in literaturo o njej glej Pieterski, Prva odločitev ..., str. 114—119, 287—289.

¹²⁵ Sten. Prot., XXII. Session, 8. Sitzung, str. 388.

¹²⁶ Naslov govora: »Über das Selbstbestimmungsrecht der Nationen und den Demokratismus als Voraussetzung für den Frieden.« objavljen v: Österreich und der Friede. Verständigung unter den Völkern Österreichs. Versammlung vom 17. Juli 1917 in der Österreichischen Politischen Gesellschaft. Wien 1917, str. 22—23.

¹²⁷ Korošec npr. pripoveduje, da je cesarjeva ponudba: Slovenci naj bi dobili poljedeljsko ministrstvo (sredi junija 1917) napravila na Kreka velik vtis. Videl je v tem možnost, da si ustvarijo Slovenci na Dunaju močno postojanko. (Kranjec, Koroščevo predavanje o postanku Jugoslavije, str. 222.) — V fazo pričakovanja preosnove habs-

Tako je — malo melanholično — razglabljal nekaj tednov pred smrtjo.¹²⁸ Približno ob istem času, v prvih dneh septembra 1917, je potem izšel v uvodu citirani Krekov članek »Za narodno ujedinienje«. ¹²⁹ V njem je že jasno opredeljen nov pogled na vprašanje suverenosti in samoodločbe naroda. Ni več govora o hrvaškem državnem pravu in habsburški okvir le še pogojno velja.¹³⁰ Krek poudarja, da sta narodno življenje in enakopravnost brez državnosti nemogoča. Zato zahteva »Zedinjenje in zedinjenemu narodu enotno samostojno svobodno državo!« Pravico Slovencev, Hrvatov in Srbov do suverene države postavi na prvo mesto, kot najvišjo moralno vrednoto, ki se mora uveljaviti »brez ozira na kogar koli«.

A še nekaj ur pred smrtjo (8. oktobra 1917) se peča s problemom suverenosti naroda glede na božji izvor oblasti in razlaga na nam že znani način v krogu prijateljev:

»Za nas je jasen nauk, da vsaka oblast prihaja od Boga, naravno izgleda razvoj oblasti nad človeštvom za teista in ateista objektivno popolnoma enako, kakor fizični pojavi v naravi. Princip, da potom ljudstva oblastniki dobe oblast, ne nasprotuje zgorajšnjemu nauku.«¹³¹

burške monarhije spada tudi potovanje Kreka in Korošca v Prago, 25./26. julija 1917. Nekak sklep iz takozvanega praškega incidenta predstavlja Krekov (!?) članek v Slovenecu, z dne 28. julija 1918 (št. 171) z naslovom: »Avstrijski Slovani.« V njem razglasi majniško deklaracijo kot »minimalno zahtevo Slovencev, program, s katerim pademo ali zmagamo. /.../ Od tega našega življenjskega postulata ne smemo in ne moremo odnehati niti za ped. Danes spada kompromisna formula o rešitvi slovanškega vprašanja na podlagi slovenske narodne avtonomije v prošlost. Slovenci se ne čutimo državno-pravno več samo Slovence, ampak danes se priznavamo, in sicer ne kot sanjači, ampak kot realni politiki, ki vedo, kaj hočejo, za bistven del jugoslovanskega naroda«. In v zadnjem odstavku, ki ga 2. VIII. 1917 dunajska »Reichspost« (št. 353) citira, z navedbo, da je članek Krekov, pravi Čehom: »Danes niso več časi, da bi se sklicevali na zgodovinske tradicije (misli na češko državno pravo in zraven tudi na hrvaško), danes treba zgodovino delati.«

¹²⁸ Naša moč XIII, 1917/18, št. 48 (31. oktobra 1918) objavlja na 3. strani ta Krekov izrek in tik za njim cesarjev manifest od 16. oktobra 1918.

¹²⁹ Dr. Ivan Krek: Za narodno ujedinienje. Hrvatska država 1917, št. 2 (4. sept.). Od cenzure okrnjeni slovenski prevod je objavil Slovenec, 1917, št. 205. Ta članek lahko bolj upravičeno vrednotimo kot Krekovo politično oporoko kot znani Krekov »jugoslovanski testament« iz spominskega zapisa Alojzija Resa, ki se glasi: »Vi vsi, ki ste seme izkrvinega naroda, mislite le eno: kako boste združeni vse svoje moči, vse svoje zmožnosti, vso svojo ljubezen in vse svoje srce posvečali naši jugoslovanski državi, za njen procvit, kulturo in blagostanje!« (Goriški izgnanec / = A. Res/: »Ne obupuj«. Edinost 1917, št. 300; Jugoslovan 1917/18, št. 16). Ta »testament« je imel tedaj velik politični učinek in je tudi pripomogel k podobi Kreka kot velikega Jugoslavana, ima pa to slabost, da od Kreka samega ni avtoriziran. K oceni Krekovega članka v Hrvatski straži glej predvsem Janko Pleterski: Prva odločitev ..., str. 149—150 in 295—296, tam je članek tudi ponatisnjen.

¹³⁰ Kot prvi je v tem smislu ocenil Leo Valiani Krekov članek. Leo Valiani: La dissoluzione dell'Austria—Ungheria. Milano 1966, str. 312. — Za zadnja dva meseca imamo nekaj spominskih podatkov, ki kažejo v smer, da se je Krek polagoma ločil od potrebnosti habsburškega okvira in videl v uresničitvi majniške deklaracije le etapo v razvoju do popolne samostojnosti. Glej Dolenc, Razvoj, str. 174.

¹³¹ Slovenec 1917, št. 231. Opozorim naj v tej zvezi na to, kar je Krek že leta 1906 z ozirom na državno oblast izjavil: »Veliko revolucij je naredilo mnogo dobrega. Države so bile krive več revolucij, nego ljudstvo. Države vstajajo in padajo brez solza. Junaška je misel: ta država naj pade, ker ni za nič. Ni vselej prava ta misel, toda krivi so državniki...« Krek, Dostavki, str. 55.

No, nadškof Jeglič ni bil tega mnenja, ko je ob Krekovem pogrebu napisal v svoj dnevnik:

»Mislim, da ga je Bog ob pravem času poklical iz sveta. Dogodki so se tako razvijali, da je bil v veliki nevarnosti nekorektnega mišljenja o izvoru državne oblasti in samoodločbi narodov. R. i. P.«¹³²

Zusammenfassung

JANEZ EV. KREK UND DIE SLOVENISCHE NATIONALE FRAGE

Die Zeit von den Neunzigerjahren des 19. Jahrhunderts bis zum Zerfall der Donaumonarchie im Jahre 1918 war für die Slovenen die Zeit des demokratischen und sozialen Aufbruchs und gleichzeitig auch die entscheidende Epoche der nationalen Emanzipation, die schließlich zur wenigstens stark beschnittenen nationalen Selbstbestimmung führte. Janez Ev. Krek (1865—1917) hat diesen Abschnitt der slovenischen Geschichte maßgeblich mitgeprägt. Die vorliegende Studie umfaßt nicht den gesamten Beitrag Kreks zur Affirmation der slovenischen Nation, sie beschränkt sich auf die Darstellung der einzelnen Entwicklungsstufen der nationalen Idee bei Krek und auf deren Umsetzung in die politische Praxis.

Zunächst wird Kreks theoretisches Verständnis von Nation und Staat dargelegt, ein philosophischer Hinsicht idealistisches Verständnis. Die Nation wird dem Katholizismus untergeordnet und das Nationalbewußtsein ist in dieser Interpretation nur eine Form des katholischen Bewußtseins. Im Bezug auf den Staat vertritt Krek in der Theorie ein im Grunde genommen legitimistisches Prinzip: Bejahung der Monarchie, Ablehnung des absoluten nationalen Prinzips. Kreks theoretische Positionen stimmten jedoch nur begrenzt mit der politischen Praxis überein. Seine eigene Tätigkeit auf wirtschaftlichem, sozialem und politischem Gebiet erschütterte im Laufe der Jahre die Fundamente seiner abstrakten idealistischen Interpretation von Nation und Staat.

In der Studienzeit und in den ersten Jahren seines öffentlichen Wirkens ordnet Krek jedoch noch konsequent die nationale Idee der katholischen und die Nation dem Staat unter. Nach seiner ersten Wahl in den Reichsrat (1897) tritt bei ihm, vor allem unter dem Eindruck der deutschen Reaktion auf die Badi'schen Sprachenverordnungen, zunächst ein Wandel in der Beurteilung der Habsburger-Monarchie ein. Krek fordert eine gründliche Revision der Außen- und vor allem der Innenpolitik. Ab 1898 sieht er die Existenz der Slovenen nur in einer politischen Verbindung mit den Kroaten auf der Grundlage des kroatischen Staatsrechts gewährleistet. Das Programm eines kroatisch-slovenischen Staates im Rahmen der Monarchie diente Krek fortan, nahezu bis an sein Lebensende, als nationalpolitische Plattform. Für Krek, der die nationale Frage als einen Teil der sozialen Frage betrachtete, war für die Realisierung dieses Programmes eine Massenbasis die Voraussetzung. Er betonte daher von allem Anfang an auch die wirtschaftlichen und sozialen Aspekte dieser national-politischen Zielsetzung und gab mit seiner breit angelegten Tätigkeit auf wirtschaftlichem, sozialem politischem und volksbildnerischem Gebiet, mit der es ihm gelang, einen Großteil der bäuerlichen Bevölkerung und auch einen erheblichen Teil der Arbeiterschaft zu organisieren, der nationalen Emanzipation eine demokratische Spitze. Doch die ideologische Grundlage dieses bedeutenden politischen Faktors engte die soziale und nationale Stoßkraft ein. Kreks Bewegung war demokratisch und nationalemanzipatorisch innerhalb der klerikalen Partei, die auf diese Weise für die gesamte Außenwelt zur Sprecherin der slovenischen Nation wurde und innerhalb der Kirche, die noch mit allen Fasern an der Monarchie hing. Wohl aber war Kreks Propagierung der kroatisch-slovenischen Einheit im Rahmen der Donaumonarchie — nach der Annexion von Bosnien und der Herzegovina erhält diese Idee die Bezeichnung Nationalismus — radikaler als etwa beim Parteigenossen und Landeshauptmann von

¹³² Jegličev dnevnik, 16. oktobra 1917.

Krain Ivan Šustersič und auch flexibler, was die Frage der Serben und die absolute Treue zum Herrscher anbelangt.

Krek versucht schon sehr früh den österreichischen Staatsmännern begreiflich zu machen, daß die Vereinigung der südslavischen Gebiete der Monarchie nicht nur im Interesse der Südslaven selbst, sondern auch im Interesse der Monarchie liege, denn nur geeinte, wirtschaftlich und kulturell gehobene Südslaven könnten Österreichs Stellung als Großmacht auf dem Balkan sichern. Die südslavische Frage sei eine Existenzfrage Österreich-Ungarns. Vor dem Ersten Weltkrieg hat Krek dann diese Argumentation noch etwas erweitert: Durch die Zufriedenstellung der Südslaven in Österreich-Ungarn würde die Monarchie sogar zum Anziehungspunkt für die Südslaven außerhalb der Monarchie werden, womit auch die aus der großserbischen Idee resultierende Gefahr abgewendet werden könnte. Im Vordergrund dieser Argumentation stand dabei nicht so sehr der Gedanke an die Stärkung der Monarchie, als vielmehr die Sorge um die Zukunft der slovenischen Nation. Primär galt es stetig auf die Einbeziehung der Slovenen in die zukünftige südslavische Einheit hinzuweisen. Vor dem Ersten Weltkrieg macht sich dann bei Krek in Ansätzen die Tendenz bemerkbar, die Interessen der Nation vor die Interessen des Staates zu stellen, sollte es nicht möglich sein, die Interessen beider in Einklang zu bringen.

Ein Problem, das erst nach der Annexion und vor allem ab den Balkankriegen verstärkt in Kreks Überlegungen präsent ist, ist die Frage nach der Stellung der Serben in einer südslavischen Einheit im Rahmen der Monarchie. Krek anerkennt die Serben sowohl in politischer als auch in religiöser Hinsicht, wenn diese ihrerseits das kroatische Staatsrecht anerkennen.

Auch Krek hat gewisse Hoffnungen in die Reorganisationspläne des Thronfolgers gesetzt, obwohl er wußte, wie unklar sie im Hinblick auf die Slovenen waren. Nach dem Attentat auf Franz Ferdinand finden wir Krek nicht unter den antiserbischen Schreibern, er bezieht aber bei Kriegsausbruch doch eindeutig für Österreich Stellung. Es gibt zwar von Krek in der ersten Kriegsphase auch gegenteilige Äußerungen, die auf nationalpolitische Orientierungsschwierigkeiten oder gar auf ein zweites Eisen im Feuer schließen lassen die, Hauptlinie dürfte aber nach wie vor die Verfolgung der trialistischen Idee gewesen sein, für die er — ohne Erfolg — sogar die Hilfe des Armeeoberkommandos zu gewinnen suchte. Eine neue Orientierung bereitet sich bei Krek erst im Sommer 1916 vor und findet dann Ausdruck in Kreks erfolgreichen Bemühungen, die zu einer Konzentration der südslavischen Kräfte Cisleithaniens im Reichsrat führten und in der Gründung der Südslavischen Klubs kulminierten. Krek verwirft schließlich ab Mai 1917 die Priorität des kroatischen Staatsrechts und beginnt die Lösung der südslavischen Frage auf dem nationalen Prinzip zu begründen. Damit akzeptiert er aber nun auch die Serben ohne Einschränkung als gleichberechtigten Faktor eines zukünftigen südslavischen Staates, der im Sinne der Maideklaration noch im Rahmen der Monarchie verwirklicht werden soll. Bis zur Installation des definitiven Kabinetts Seidler, Ende August 1917, setzt Krek noch gewisse Hoffnungen in die Möglichkeit einer Reorganisation der Monarchie, dann aber beginnt er deren Zerfall immer ernster ins Kalkül zu ziehen. In den ersten Septembertagen 1917, rund einen Monat vor Kreks Tod, erscheint schließlich sein bedeutsamer Artikel »Für die nationale Vereinigung«, in dem das Selbstbestimmungsrecht der Nationen klar angesprochen wird und in dem der Habsburgerklausel der Maideklaration nur mehr bedingte Gültigkeit zuerkannt wird.